

המגיד מדובנא

10/10/2020

10/10/2020

החכם ועירו

מאת אליעזר שטיינמן

הטובות האלה אנו מוצאים גם בר' יעקב קראנץ. הוא איש התורה, ובעיקרו איש החכמה; מטיף מוסר, ויותר מכך מטיף תנחומים. לכאורה הוא עומד על הדוכן הגבוה של הדרשן, אך משפיל לראות בצערו של עם ישראל וביסוריו של כל יחיד מישראל. בתוך עמו הוא יושב ובשפת־נפשו הוא מדבר. אין הוא לובש שום איצטלה. אין הוא רב ולא מרא דאתרא, לא פרנס ואפילו לא מורה־דרך. הוא יהודי פשוט המיטלטל בדרך־כים, ולא בשביל להגיד ליעקב ולישראל את חטאתו, אלא בשביל להוכיח בנועם שפתיו, כי אכן יקום יעקב, אם כי קטן הוא, אם כי רבו צריו ושונאיו עצמו מספור. אמנם האמונה בהשגחה העליונה, כי לא תיתן ליעקב למוט, היא אזורו. אך במקביל לפלג האמונה, הזורם בדרשותיו, מפספך גם יובל השכל הישר המחייב גמול לטובים ונקם לרשעים. ותנא דמסייע לשכל הוא הלב הרחמן התובע צדק.

המגיד מדובנא הוא חכם הלב. הרחמנות היא יסודה של חכמת הלב. כשם שאין ר' יעקב קראנץ רב ודיין, כך אינו נוהג סלסול בעצמו ואינו ממצה את הדין. לבו שופע רחמים. חוקה על בעל הרחמנות שהוא עניו ממש. במה יתיהר אדם על זולתו? באיזה יתרון שיש לו — בין יתרון הון ועושר בין יתרון כוח או חכמה וכל סגולה נאה אחרת. אולם בעל הלב הטוב אינו מחזיק טובה לעצמו על שום יתרון הכשר שיש לו ואין לזולתו. אם הוא למדן מופלג, הריהו מרחם על מי שלא מילא כרסו בתורה כמוהו, ואם הוא חכם או צדיק, הריהו חומל על כל מי שלא נגה עליו אור החכמה והצדקות. יתר על כן: הרחמן מובלע תמיד לתוך המיית לבו ואין לו פנאי להכיר בעליונותו. המגיד מדובנא לא ידע כלל שהוא המגיד מדובנא, ששמו ינון ליובלות רבים; לא הכיר במעלות־רוחו הגדולות. מסתמא לא עלה כלל על מחשבתו שהוא יחיד בדורו, ולא עוד אלא יחיד בדורות. לא היה לו פנאי להתפעל מעצמו; נפשו היתה שטופה התפעלות מהקדוש ברוך הוא, מעם ישראל, מן האגדות והמדרש שים לאין שיעור, שהיו שמורים בזכרוננו כמו בתוך קופסה. הוא היה הכספת של דרושי ישראל, הוא היה אבי הדרוש החדש, ובמשליו השופעים סיפורים נחמדים לקחים מן החיים

ר' יעקב קראנץ נולד בזיטלי פלך וילנא, נפטר בזאמושץ' שבפולין, שימש מגיד־מישרים במזריץ' שבליטא ובז'ולקוב שבגליציה, ורק ח"י שנה מתוך ס"ד שנות־חיייו גר בדובנא, ואף בהן היה מצוי הרבה בדרכים בנדודיו מעיר לעיר וממדינה למדינה להפיץ את דרשותיו — אף־על־פ־כן צמוד שמו בזכר־רוך־הדורות לעיר דובנא.

זכות מיוחדת עמדה לה, מסתמא, לעיר זו, שיהיה שמה קררי על החכם הדגול הזה, ואף זכות יתירה היא לר' יעקב קראנץ שיצאו לו מוניטין בעולם לא בשמו הפרטי ולא על שם ספרו "אהל יעקב", אלא בשם עירו דחוקא: המגיד מדובנא.

מוצאים אנו חכמי ישראל הקרויים על שם חיבוריהם, כגון: הרמב"ם, רש"י, המהרש"א, ה"טו, הש"ך, נודע ביהודה, כרתי ופלתי, שאגת אריה, משנה למלך, מהר"ם שיף, אור החיים, האלשיך ועוד; וכנגדם חכמים הכרוכים בשם עירם, כגון: המהר"ל מפראג, הגאון מוילנא, רבי ישראל ממזיבוז', המגיד ממזריץ', ר' לוי־יצחק מברדיצ'ב ור' נחמן מברסלב. המגיד מדובנא שוכן כבוד בקהל חכמי הערים.

מה נשתנו אלו מאלו? הפליאה תגדל ביותר בזכרנו, כי כל חכמי הערים המנויים כאן, להציא את הגאון מוילנא, לא עשו כלל את רוב ימיהם באותן הערים שנתפרסמו על ידיהם. המהר"ל עלה רק בסוף ימיו, סמוך לגבורות, על כיסא הרבנות בפראג; הבעש"ט נתפרסם עד שבא למזיבוז'; ר' נחמן נולד ונפטר לא בברסלב; ר' לוי־יצחק נעשה רב בברדיצ'ב לאחר ששימש ברבנות בכמה ערים אחרות; הוא הדין במגיד מדובנא. ובכן, מה הטעם?

נדמה לי, שיש טעם.

חכמי הערים הם על הרוב אנשים, השואבים את עיקרי־חכמתם ממצינות העם, המופיעים אל ההמונים לא רק כמורים ומוכיחים, אלא גם כמנחמים ומפייסים. יותר ממה שמתנכים הם מבשרים, ויותר ממה שתובעים הם תורמים ומזריחים אור חדש על חיי הכלל והפרט. הם כאילו מורידים איזה משא כבוד מעל נפש ההמונים ומגבירים את הלחלוחיות שבנשמות. כל הסגולות

מופלג. אין הוא חוטף ואומר, אלא שוקל ומדד היטב. העני מצוי ביותר במשליו, כי לבו לעניים וכל חיירווחו בעם עני ואביון. קרוב הוא לפשוט־עם. הוא אחד מ"עמך". משער אני, שהמגיד מדובנא לא צעק על הדוכן, אלא דיבר בנחת. הוא בירך ולא רעם. העניו אינו מעז להיראות רם. לא, הוא לא היה רמקול, כי אם עמקול — העם דיבר מתוך גרונו. אחזהו בעיני רוחי ניצב על הבימה, לא עוטה גאון, כי אם עוטה מורא־הוד, אימת הציבור. הוא לא רק דיבר אל העם, כי אם גם מתוך העם. כל שלוח־ציבור לאמיתו מפחד מפני ציבור שולחיו, שמא אינו עושה שליחותו כהלכה.

המגיד מדובנא לבו פחד, אך לב העם רחב בשמעו את נועם־שיחו. העם שמע אותה שעה את עצמו, את קול אבות־אבותיו בתפוצות הגולה, את קול הדורות הבאים המצפים לגאולה ולפדות. פה רב־קולות היה ר' יעקב קראַנץ לעמו: קול חתן וקול כלה, קול התפילות וקול הריקודים בשמחת־תורה, קול קנים וזגה וזי וקול שמחה וקול ששון.

המגיד מדובנא משמעו מגיד לעם. זכתה דובנא שמגיד העם שכן בתוכה. לכן דובנא רבתי היא עיר ועם בישראל.

ממש, הניח את אבן־הפינה לספרות ישראל החדשה, המשקפת את המציאות. אך הוא לא ידע זאת. יש גאונים המודעים לעצמם, ויש גאונים לפי תומם. הוא היה כולו לפי תומו. חכם תם או תם חכם — הנה חותם תכניתו. עניוּתו היתירה ניוונה גם מתמימותו המרובה. בשיחותיו עם הגאון מוילנא המשיל על עצמו את העני, ש"בקהל הקרואים לא יתייחד כבודו, אין מכריזים לפניו בדרך הבא ואין מושיבים אותו ליד השולחן, אלא הוא עומד לו עני בפתח או אי־שם בקרן־זווית, אין נותנים לו צלחת; לא כף ומזלג, ועל כרחו הוא מושך ולוקח מכל הבא לידו, ללא סדר וללא מוקדם ומאוחר, חתיכת צלי או נתח דג מלוח, חוטף ואוכל פירורים". לכן אינו מסוגל לחבר ספר על פרשיות התורה כסדרן, אלא הוא חוטף כל חידוש שמושיטים לו מן השמים, אם בחבקוק ואם בפרשת בלק או בישעיהו. הוא מתפרנס מן המזדמן. אף הוא ראה את עצמו מעין עובר־אורח העולה על כל עגלה המזדמנת לפניו ונוסע על כרחו להיכן שהיא נוסעת.

כל משליו של המגיד מדובנא תואמים יפה את נמשליו, אך משל העני על עצמו אינו עולה יפה. הוא עשיר הרוח וסדרן

משלי המגיד מדובנא

מאת אליעזר שטיינמן

יתר על כן: כמעט כל משל של המגיד מדובנא הוא יותר מסתם משל. הוא סיפור קטן, תיאור של טיפוס אנושי, תמונה חיה מאורח החיים של הימים ההם. אנו קוראים לזאת בשם פרקי הווי, ואף־על־פי שההווי הוא לכאורה ענין של תקופה מסוימת, ויש שבתקופה שלאחריה משתנית צורתו, הרי רק צורתו משתנית במקצת או הרבה, אבל עיקרו קיים ועומד תמיד. כשם שפרצופי בני־אדם אינם משתנים מדור לדור אלא בקווים קלושים, כך פרצוף החיים אינו משתנה ביסודו שלו. סדן הארץ חד הוא. הטבע האנושי נמשל לים, שגליו משתנים, אבל הים הנהו אותו הים בכל עת.

כיוצא בכך צאו וראו מה רבים לכאורה השינויים המתחוללים בסדרי החיים, בדרכי המשא ומתן של הבריות, במראות הערים והכרכים, בצורת הבתים, ובמידה מרובה גם בשולחן הערוך שבבית המשפחה. בזמנו של המגיד מדובנא, למשל, היו נוסעים בעגלה ובסוס ולא ברכבת ובמכנית. לא היו בתי־קפה, אבל בתי־יין ומרוזחים היו מצויים בכל מקום. ולכן

ר' יעקב קראַנץ, הנודע בכל תפוצות ישראל בכינוי הנגיד מדובנא, קנה לו שם טוב ואהבת העם בזכות משליו הערבים, המובנים לכל המתקבלים על דעת הכל, שנשתבצו לתוך דרשותיו על פרשיות התורה ועל חמש המגילות — שיר השירים, רות, איכה, אסתר וקהלת.

המגיד מדובנא לא נתכוון מלכתחילה לחבר משלים, כדרך שנהגו רבים מחכמי המשל האזרחיים בישראל ובאומות העולם. הוא היה דרשן ומטיף־מוסר. עיקר היה אצלו הנמשל, מוסר־ההשכל. את המשל השמיע דרך אגב, כדי לשבר את האוזן ולקרר את רעיונותיו אל שכל שומעיו. ואף־על־פי־כן כל משל שלו הוא חי הנושא את עצמו ומדבר בעדו, אף מדבר הוא אל לבנו, כאילו הוא דוברן הראשי בכל פרשיה ופרשיה. ולפי שאין הוא רק משל לעצמו, כי אם יוצא גם ללמדנו דבר־מה, אם בהלכה שבתורה, אם באגדה שבמדרש, ואם בהלכות דרך־ארץ ובהוויות העולם, יש לו חן כפול, חן המלכתחילה וכן הדיעבד, חן תמים, שבדרך אגב.

אילו הוצאנו בסך את כל הנפשות, שהמגיד מדובנא עשה בספריו, היתה מצטרפת לעינינו קהילה שלימה של בריות אנושיות, יהודיות, כמעט המון בית ישראל, לפלגותיו, העני, העשיר, המוכסן, הסוחר, הרב, השמש, הגבאי, התון; השדכן, התקיף, הגבאי, ראש-הקהל, המלמד, המוזג, הבן החכם, אברך-המשי והבן הטיפש, הרשע, הבן-יחיד, בעל-האכסניה, איש על מראהו ואיש על סגלו וחבורתו. חובשי בית-המדרש, בעלי-בתים, יושבי אוהל, קבצנים בודדים, סוחרים מהלכים בדרכים, העגלון, סוסו ושוטו, הוא כאן אחת הנפשות הראשיות. שכן יהודים היו תמיד בנסיעות. ורוב דברים שראה מגדלי בעגלת היהודי ובסוסתו באספקלריה בהירה קדם המגיד מדובנא וראה במטושטש בענן העשן, שעלה מתוך להט רגשו.

תמה אני אם יש בין המגידים המטיפים בישראל אחד דומה למגיד מדובנא בכל המעלות. ר' יעקב קראנץ הוא צלול הדעה ובהיר הביטוי. מעופו רם, שכלו חריף, טעמו דק ומעודן. הוא פשטן גדול, קרוב מאד לקהל שומעיו, משכיל בכל ענין לנקודתו התיכונית, פיקח גדול בהווית העולם, והוא חולה על שבר בת עמו, משווע על כל הצרה והיגון אשר השיגו את בית ישראל, מרצה לפני ריבונו של עולם את טענותיו בעוז וברגש. לפי דעתו לא קיים הבורא יתברך אף מעט מן המעט מן ההבטחות שנתן לאבות האומה: הביאם לארץ הבחירה וגרשם משם; הוציאם מגלות מצרים ועינה אותם בגלויות אחרות; בנה להם שני מקדשים והחריבם לאלתר; נתן לנו את התורה, שהיא תורת חיים, אך חיים לא נתן לנו, שנוכל לקיים בהרחבה את מצוות התורה. אף פעם לא גאלנו גאולה שלמה. אך במקום שאתה מוצא את מרי טענותיו אתה מוצא את תקוותיו ונחמותיו. על כל אגל בכי יש אצלו כמה וכמה אגלי טל; על כל כוס של יגון הוא מחג ארבע כוסות של ישועות ונחמות.

איש טוב ששיחו טוב — זהו התואר ההולם בשלימות את ר' יעקב קראנץ. איש זכור לטוב. איש זוכר תמיד רק טובות ונחמות. בכתביו אין קללה או רוגז. הגיהנום אינו שגור בספריו. אין ר' יעקב מסתייע לעולם בדברי תוכחתו בפרשת העונשין. הוא מלמד רך הלבב, שאין בידו רצועה ובפיו אין גערה. מימיו לא נכשל בקפדנות.

כיוון שהאדם הנהו טוב, הכיצד אפשר לשפוך עליו בח וכעס? אפילו רשעים שבעולם אינם מוציאים מפיו דברי עברה וזעם; אדרבה, הוא מגלגל את רחמיו על עלובים הללו, השטופים לא עלינו בתאוות. עיניים להם ולא יראו, אזניים להם ולא ישמעו, שכל להם ולא יבינו, כי מתחייבים הם בנפשם לא לבד לעולם הבא, כי אם גם כאן, לאלתר, בעולם הזה.

גיאהחזיון של רוב משליו של המגיד וסיפורי מעשיותיו הוא בית-היין, המרוח, המושב הקדמי או האחורי שבעגלה, הנתונה בטל-לידרכים, כשם שמרבית הנפשות הפועלות במשלים הם בעל-האכסניה, העגלון, העני המחזר על הפתחים, הסוחר הנוסע לציירידים, העשיר הקמצן או בעל הצדקה, אבל מה בכך שכמה כלי-השרת של האדם עברו ובטלו וכמה כלים אחרים נוצרו לשמשו? כלי הולך וכלי בא והאדם בראשי הקווים של טבעו ובסימני ההיכר העיקריים של מזגו אחד הוא בכל הדורות. המידות עומדות בעינן תמיד. יש בעלי מידות טובות ובעלי מידות רעות, בעלי יצרים של בגין ובעלי יצרים של הרס. מצויים זרזים ועצלים, דברנים ושתקנים, בהולים ומתונים, אנשי הפנים השוחקות ונועמים. נוחים לכעוס וכובשי יצר הכעס. נמצא, כל חכם המסתכל בגופי המידות ובמקורות הטבע האנושי, אפילו כשהוא דן על חיי שעה ומתאר את המעשים בהווה, דבריו נוגעים גם בחיי-עולם ומתקפל לתוך סיפורי המעשים שלו גם מה שעתיד לבוא.

ר' יעקב קראנץ, המגיד מדובנא, היה חכם מסוג זה הדן בהווה ומתהווה ורואה את הנולד, ומכל מקום הוא רואה את המתמיד שבטבע האנושי, את אופי התמיד שבחולשותיו ובשגגותיו ובכשלונותיו. אף הארעי מתעלה אצלו לדרגה של קבע. הוא תופס תמיד את הכללי והטיפוסי. לכן השפעתו יוצאת הרחק מזמנו. משליו ושיחותיו מדברים אלינו כאלו נאמרו זה עכשיו.

ר' יעקב לא היה רק דרשן, מטיף ומוכיח. הוא קודם כל פרשן ומסביר. הוא גדול כפרשן התורה, וגדול כותו גם כפרשן הלב היהודי — והלב הזה אחד הוא בכל הדורות. כשם שהוא טוען להקדש-ברוך-הוא, לתורה ולמצוות, כך הוא טוען לעם ישראל. ועל הכל הוא מספר קורות העם, מתאר את המעשים, מעביר כבמחזה את עלילותיהם של ישראל בגלגולי הגלויות. קסמים בלשונו לעשות נפשות חיות. והוא הנפש הראשית המשחקת במחזה היגונים, שהוא גם חזיון הנחמות והישועות, היעודים הגדולים והתקוות הנשגבות שבין ישראל לאלהיו.

ר' יעקב קראנץ הוא מספר בחסד עליון. הרוצה להכיר נשמת היהודי ונתיבו ביובלות האחרונים בארצות רוסיה ופולין, אוקראינה וליטא, אל יאמר די לי בקריאת דברי הימים. לא די. נבכי הנשמה הישראלית נשתקפו הרבה גם בספרי הדרוש. חכמת הדרוש היא נפשית מאד. יש בה תורה ותפילה זכה בקרב קהל המטיפים ומגיד המישרים קובע יחוד לעצמו המגיד מדובנא. הוא השקצן שבהם, הפשטן שבהם, החכם הפייטן ובעל הדמיון שבהם. הוא מלא וגדוש תורה ורב חלקו בחקירה, אך שיחו פשוט כדבר איש אל רעהו.

לכן הוא מושל בנבראים, אף אפיטרופוס ואחראי להם, והוא שמשמש שליח-ציבור לכל יצורי-תבל לברך ולהודות ולהלל ולשבח את הבורא בעד כל חסדיו לכלל ברואיו. האדם הוא לא רק עליון על כל הברואים, אלא גם עולם קטן לעצמו, הכלול מכל חלקי טבעיהם ותכונותיהם, וכל המידות הטובות והרעות של בעלי החיים טבועות בו. יודע האדם נפש הבהמה והחיה, ונשמת כל חי יש לה ניצוץ משלה בנשמתו.

עזה אמונתו של ר' יעקב במידת הטוב, שהיא מקור-ברכה לאדם ושסוף כבודה ונצחונה לבוא. שגורה בפיו המימרה: מידה טובה מרובה ממידת הפורענות. הרע חולף, הרע אין לו רגליים, אין בו אמת וממשות, אך המעשה הטוב יש לו קרן קיימת לאלתר ופירותיו שמורים לו לעתיד לבוא. אור זרוע לצדיק, ורק לישרי-לב שמחה. לרשעים אין שמחה, אין נחת, אין שלום. הם נראים כמצליחים, יש שהשעה משוקת להם. אבל כלום מה קנו פועלי העוולה, אם את שמחת החיים לא קנו להם, אם לבם אינו שקט לעולם? וכן נוהג ר' יעקב קראנץ לומר: דיה לצרה בשעתה. אין בכי לאורך זמן. אך השמחה האמתית היא שמחת-עולמים. דור לדור יספר שבחי צדיקים ודור אל דור יעביר דרך צינורות המורשה את אהבת המצוות והמעשים הטובים. נסים ונפלאות, ישועות ונחמות שהיו בימי קדם מעודדים ומשמחים את לבנו גם היום. וזה דרכו של הריבונן של עולם להקדים תמיד רפואה למכה. ברא יצר הרע — ברא את התורה תבלין כנגדו. ובכן, היצר הרע הוא בריה קלוקלת ודינו להיות נדונה האדם חייב לעמוד בנסיגות, וטוב שהוא עומד בהם. הנסיגות מחזקים ומחשלים אותם.

סבור המגיד מדובנא, שכל הצרות עתידות להתגלגל לישועות ונחמות. הצרות הן מחלות גלויות ורפואות נסתרות. האתריה הטובה היא תנאי לכל ראשית. הרע הוא מר, לפי שהוא רפואה. כל הרפואות מרות הן.

המגיד מדובנא דן הרבה בעסקי-רפואה. ענין זה קרוב לו מאוד. רוב משליו טובים על רפאים ותרופות. הוא לשיטתו: בראשית היתה הרפואה. כשם שכל העשבים צופנים בחובם רפואות, כך כל הפעולות של הבורא הן תרופות למחלות, בין לתחלואי הגופים בין למדווי הנפשות. לעולם הוא דורש גזירה שוה בין עסקי-גוף לצרכי-נפש. עיקר עיסוקו — בחכמת הנפש ובתורת החינוך. קושיה חמורה הוא שואל: למה נברא היצר הרע? למה נטע הבורא בלבנו מידות רעות? למה יש בנו גאווה, כעס, אכזריות, שנאה, קנאה? התירוף הוא: המידות הרעות ידות הן לטובות. לא זו בלבד, שהן משמשות מניעים למעשים טובים, כגון שעל ידיהן גלחמים בעושה ובגול, עומדים לימין הנרדף, מבזים את השפל, שונאים לרשע, הריהן ניתנות

ולפי שהוא בעל לב טוב, הריהו שרוי תמיד בצער כשהוא מסתכל בעלבונם של ישראל.

רחמנות לאין שיעור על ישראל עם קדושים. כלום מה יש להם בעולם הזה? אין להם לא שדות ולא נחלאות, לא נכסים ולא שררה. לאומות העולם יש כל טוב ולישראל צרות ופורענויות.

ר' יעקב צופה ורואה גם בדורות ראשונים, שאף הללו לא ניהנו מן העולם הזה. צא וראה, מה עלתה לה לאומה זו: מראשית ימיה לא היתה שרויה בטובה. שום הבטחה שניתנה לה על ידי הקדוש-ברוך-הוא לא נתקיימה בידה. הבורא הבטיח את הארץ הקדושה לאבות אומתנו, ולא קיים אף את הבטחתו זו אלא לכמה שנות מאות, ומיד עמד וגרשה משם והחריב את בית מקדשה. אך מה יתן כמה שנות מאות בחיי הדורות? לישראל יש טענות הרבה כנגד ריבוננו של עולם, והוא, ר' יעקב, עורך דינם וקושר סניגוריה להם. לגבי ישראל יעקב מקיל גדול, וכנגד הקדוש-ברוך-הוא — הוא מחמיר מאד, מדקדק עמו על כל צרה ופורענות. בטענותיו על הבורא הוא תובע בקולות וברקים ואומר: מגיעה לנו הארץ הקדושה, מגיעים לנו שדות ונחלאות וציון אמנו שלנו היא, ובדין שבמהרה בימינו תבוא לידנו. הוא יושב ומצפה לשיבת ציון. ארץ-ישראל קרובה בפיו, בלבו. אין היא אצלו הלכה למשית. בודאי שמשח צדקנו יבוא ויגאלנו, אבל גם אנתנו איננו צריכים לשתוק. בעל השדה שאינו טוען, שאינו תובע, הריהו כאילו מודה שהשדה אינה שלו. המגיד מדובנא תובע בלי הרף. משלי המגיד מדובנא מלאים מזן אל זן שכל, פיוט, רגש, חקר האדם ודעת החיים. ר' יעקב קרא ושנה הרבה, חי הרבה; התבונן בהליכות עולם, נתנסה בהמון מקרים. ונוסף שהיה חכם-החיים היה תלמיד חכם גדול, חריף ובקיא בחדרי התורה. בתנ"ך, באגדות ובמדרשים, בספרי חקירה ובספרי מוסר. בקיאותו בכל הספרים של ראשונים ואחרונים מפליאה. ויותר מכך אנו תמהים על הבינה היתירה שניתנה לו להביא בכל פעם שיעלה רצון לפניו תנא דמסייע מן הפסוק. יש במשלים האלה קוויי-סוד של השקפת-עולם, כללות לתורת-חיים, עיקרים של חכמת הנפש.

ואלו הם קצת מראשי הפרקים:

חביב האדם שנברא בצלם, כלומר, שיש בו מידת השכל וכוח הרצון והבחירה. אמנם, כל הברואים עובדים את ה' ועושים רצון קונם, אך הם פועלים תמיד בכוח טבעם שניתן להם. כדרך שהאש שורפת והמים מכבים והקור מצנן בלא דעת ורצון. כך בעלי החיים ממלאים את תפקידיהם. האדם לבדו מחונן לא רק בכוח הרצון כי אם גם בכשרון הבחור.

כך מעכבה. הרבה מתעכבת הגאולה בשל ר' יעקב קראנץ. משליו הם עובר לסוחר, לרב, לבעל-הבית, לדרשן על אחת כמה וכמה. דבריו נמסו בתוך שיחותיהם של יהודים כמלח במים.

מן הדין הוא איפוא להביא לפחות גאולה לר' יעקב קראנץ עצמו ולהעמידו על נחלתו, לקרוא את משליו על שמו.

אנו אוהבים את המגיד מדובנא, שמשליו אינם רק משלים, אלא סיפורים נחמדים, וחכמתו אינה רק חכמה חריפה, אלא גם פקחות המחממת את הלב. הוא הקיף בחגורת הזהב של משליו חמישה חומשי תורה, נביאים וכתובים, מדרשים ואגדות, ואת הלב היחיד.

לשם הדגמה מובאים שלושה ממשליו, יחד עם גמליהם:

אין בידינו אלא רגע אחד

מעשה בעני שבא אצל עשיר לבקש ממנו מאה סלע בהלוואה על מנת לשלם לו בכל שבוע דינר אחד, חלקו הגדול על חשבון הקרן וקצת פרוטות ממנו דמי רבית. סירב העשיר להלוות את הכסף לעני.

שאלהו: מה טעם? הרי גם כספך תקבל חזרה וגם ריווח יהיה לך.

ענה ואמר: כל הענין הוא, לפי דעתי, חשבון מוטעה ומיקח טעות. כלום הלווה מה מחזיר לי? הוא מחזיר לי בעד מאה סלע רק דינר אחד, כל פעם רק דינר אחד. אך דינר לדינר אינו מצטרף למאה סלע, שכן כל דינר מחזור ביד כלה והולך מיד אצלי. ונמצא שבסך הכל, גם בגמר תשלום החוב לא יהיה בידי אלא דינר אחד.

הגמ של: אף חיי האדם כך הם. לדיוקו של דבר, אין בידינו שבעים שנות חיים, אלא לעולם נופל בחלקו רק רגע חיים אחד, כל פעם רק רגע אחד, ורגע לרגע אינו מצטרף. נמצא שאין בידינו אלא רגע אחד.

כלי-נפשנו הם כלי-מלאכתנו

בעל מלאכה, מומחה גדול באומנותו, חרוץ ואהב את מלאכתו, הפסיד את כל ממנו בענין רע ופשט את הוצל לבעלי-חובותיו. טפלו עליו בעלי חובותיו ובקשו להושיבו בבית הכלא, נשא את רגליו וברח מביתו ומעיר מושבו. נקי יצא, ללא ממון וללא כלי-מלאכתו, ערום ויחף. היה נע ונד מעיר לעיר וסובל צרות צרורות בטלולי-דרכים, וכל כך היה שרוי בצרה וביגון, שלא היה דואג אלא לגופו, וכמעט שלא השגיח כלל בדבר, כי לא די שגלה מביתו ואבד את כל ממנו, הפסיד גם כלי-מלאכתו האהובים עליו אף מהוגו, כי בהם הפליא לעשות מלאכות יקרות, ואין ידוע לו מה עלה

לאדם מכשירים להרגיל בהם את הנפש לשכל ולהנהגה נכונה. הנער השטוף בתאוות המשחקים והשעשועים נעשה זרין מנעוריו להיות כשיגיע לפרקו קל כנשר ועז כארי לתלמוד תורה ולמצוות.

כל עניני גלות וגאולה, חורבן המקדש ושיבת ציון, הצרות והפורענויות, שהשיגו את ישראל בארצות פוזריהם והיעודים הטובים הצפונים להם לעתיד לבוא, כל התוכחה שנתעוררה עליהם בפי נביאינו ומוכיחינו וכל השפע העליון הצפון להם בחיק העתיד, נעשים מובנים בהגיון-רוחו הבהיר. ישראל וארצו מקדם לא היו ככל הגויים עם היושב במולדתו, היינו, בביתו. אינו דומה, אומר ר' יעקב קראנץ, בית לבגד. בית עובר מיד ליד. בגד אינו עובר מגוף לגוף, אלא אם כן חותכים אותו לתפרו בתבנית ההולמת את הגוף החדש. וזהו הענין: כל גוי יושב בארצו כיחיד בביתו, ויכול הוא להחליף בית בבית. אך ארץ-ישראל עשויה כבגד התפור לפי מידת ישראל דווקא. אין ישראל יכול להתפשט מבגדו, אלא אם כן הוא נקרע מעלי, ואין ארצו הולמת שום גוי אחר, אלא אם כן תיתתן לקרעים לתפרה בתבנית חדשה. לפיכך יצאו ישראל מארצם — גלה כבודה, פנה הדרה, והיא יושבת אלמנה ושוממה. וזו ראייה, שאין ארץ-ישראל סתם קנין מקניני העולם הזה, העוברים כצל וכחלום. ארץ-ישראל היא קנין-אמת לישראל, נתונה לנו לצמיתות. כל עם חוטא, אין ארצו חוטאת עמו; ישראל חטאיו מטילים חס ושלום פגם בארץ הקדושה, קורעים את הפורפורה שלה, שוב אין הבגד הקרוע והלם את אומתנו ואנו יוצאים לגלות. אתה למד, שהגלות היא לא רק מכה בגוף, גם פגם בנשמה, בזיון לצלם היהודי. קללת הגלות — אומר הוא, שאין עמנו גיוון עוד מברכות אדמתו, אלא משיירי השפע של אומות העולם.

מצוה היא לכנס את כל משליו של המגיד מדובנא, ואף מטעם זה בלבד, שהם ממילא מכונסים בתוך כל המוחות. לא רק דרשנים ומטיפים לקחו משלו מלוא חפנים ושמו בכליהם, הרבה מחברים של סיפורי מעשיות חפרו בתוך מכרה הזהב של דרשותיו והעלו משם מרגליות של סיפור. יהודים המסיחים בדברי אגדה או בהוויות העולם משלבים לתוך שיחתם משלים משל המגיד מדובנא. והרי זה גורלם של האישים המהוללים ביותר, שחזורים על מימרותיהם הנודעות, הנודעות כל-כך, ששוב אין מזכירים את שמות מחבריהן. המגיד מדובנא היה "מתנגד" לחסידים. אבל גם אדמו"רים רבים תיבלו במשליו את תורותיהם, וכך על הרוב מדובבים את שפתי המגיד מדובנא בקבר ואת שמו אין מזכירים. כל האומר דבר בשם אומר מקרב את הגאולה, ושאנו עושה

בבנים, אף ציוה עליהם להביא אליו את הילדים כשיגיעו לשנת השלוש בחייהם ולאצול להם את ברכתם ולתהוות על קנקנם. וכך עשו.

מקץ זמן, כשהגיעו הילדים לפרק שאמר להם הצדיק, לקחו שני האבות את ילדיהם והביאו אותם אליו. הסתכל אותו צדיק בצורתו של זה ושל זה וחרץ את משפטו לאמר:

קטן זה למדן גדול יהיה, אף יהודי כשר וירא שמים, אשרי יולדתו. אך רעהו יהיה בן־מביש, כסיל רע־מעללים ובתורת ה' לא יהא חפצו. טוב תעשו, ההורים, לתת עין פקוחה על בן סורר ומורה זה ולחנכו על פי דרכו.

היה אבי הילד הטוב שמח ואבי הילד הרע מיצר ונפשו עליו דוי, שכך עלתה לו. ימים עוברים ושנים חולפות והנערים הם נערים. אך לא כפי שניבא עליהם אותו צדיק ובעל־מופת כן היה. להיפך, הנער, אשר בו דבר הצדיק נכבדות, כי בן טובים הוא, היה ערל־לב וקשה־שכל, וכן היה מואס בלימודים; וחילופו בנער, אשר הצדיק דבר עליו סרה, שנעשה בן מקשיב, ונפשו חשקה בתורה והוא קל כצבי לרוץ מדי יום ביומו אל בית רבו. כיוון שראה האב, שכל גבולותיו של הצדיק נתקיימו בהיפוכו, בא אל הצדיק וסח לפניו את צערו, וכה אמר: אוי לי, אבוי לי; לא די שנתבדתה תקוותי לגדל בן־טובים, למדן גדול, יהודי כשר וירא־שמים, כפי שהבטיח לי כבוד מעלתה, הנה צרה גדולה קמה עלי מביתי ויש לי בן רע־מעללים, סורר ומורה, שובא תורה ושרע מוסר.

התחיל הצדיק לנחמו ולדבר על לבו, כי סוף הצער לשנות את ארחו ולזכות את מעשיו ולחשוך בלימודים. אך האב בוכה מרה ואומר: למה ינחמני כבוד מעלתו, ונפשי לא נוחמה? הלא עיני הראות מה רע ומר לי: שני ילדים לפני, שלי ושל שכני; שלי — אך רע הנה, אינו בלימודים ולא בדרך־ארץ, אין זה אלא פרא־אדם. מעשה ובא ריש־זכנא לקחת אותו אל ה"חדר", סירב ללכת; אמרתי בלבי להתרצות אליו במנחה, נטלתי מלוא חפנים אגוזים והגשתי לו, זרק לי את האגוזים על פני; נתתי לו תפוחים ואף אותם זרק לי בפני. וכנגדו ילד השכן הולך ברצון אל ה"חדר" ומה גם כשמפתים אותו באגוזים ובתפוחים, הלוך ילך בשמחה, כי נפשו חשקה בתורה, והרי ראה ניצחת מה בין בני העיקש והמטומטם לבין בן שכני שהוא בן־טובים, זרע ברוך, נחת להוריו ושמחה לכל רואהו.

ענה ואמר לו הצדיק בטוב טעם ודעת:

אף על פי כן הדין עמי, כל אשר נבאתי על שני הנערים בוא יבוא, לא יפול דבר. ואל נא תשפוט למראה עינים לעת

להם, אם לא נפלו בידי זרים. אימתי קפצה עליו צרה נוספת זו? לאחר שבחסדי השם יתברך האירה לו והצלחה פנים והשיבתו לביתו, שהגידו לו, כי נושיו כבר נתיאשו ממנו ואין עוד בדעתם לבוא עליו בפלילים. כיוון שחזר לביתו וראה לגודל צערו, שבזמן גלותו עלה הכורת על כל כלי־מלאכתו היקרים, מהם נשחתו בידים בלתי־אמונות, מהם נגנבו או נתקלקלו משום מיעוט השגחה — רק אז פרצה אנוחה עמוקה מלבו: אוי לי, וי לי, שכך עלה לכלי־מלאכתי היקרים לי כחי! אמנם, גם בנדודיו בגולה היה מעלה לעתים במחשבתו זכר כלי המלאכה והיטב חרה לו שאין הוא יודע גורלם, אך לא היה מרבה להתאבל עליהם, מאחר שבין כך וכך היה בטל ממלאכתו, ואף דעתו המוטredה ביסורי גולה לא נפנתה לדאגות צדדיות. כיוון שחזר הביתה בקש לחדש את חייו כקדם ולבו היה צוהל על הגאולה ועל הפדות, והוא מאד שמח ואל בני ביתו דיבר נכבדות לאמר: הקץ לצרותי! הנה אשלח את ידי במלאכה וארויח את לחמי בעמלי ואף את חובותי אשלם וישוב אלי כבודי הראשון ולא אוסיף לדאבה עוד. אך, אהה, לא כמחשבתו מעשהו, כי כליו אינם עוד אתו. כליו הטובים, משופרא דשופרא, נשחתו ואינם עוד. וכל כלי סתם, שאינו במעלה זו, לא יצלח למלאכתו. אדרבה, כל פעם שהוא נוטל בידו איזה כלי חדש מיד רואה הוא את קלקולו ובלבו מתעוררים המיה וגעגועים על אבדתו שאינה חוזרת.

הנמשל: הקדוש־ברוך־הוא נטע בתוך הנפש הישראלית סגולות יקרות, אשר בהן נעשה כל כלי יקר במלאכת הקודש, שהן התורה והמצוות. הנה נתן השם יתברך בלבנו אהבת השם ואמר לנו "ואהבת לרעך כמוך", וציוה עלינו "כבד את אביך ואת אמך", והורה לנו את הדרך להיות עם קדושים, וכל המדות האלו גוונות בנו במזג טוב. אולם בזמן הטלטולים בגלות, שדלות הנפש גדלה מיום ליום, לא הרגישו בני ישראל בחסרונם. ורק כשינססם עזרא לעזרה ועתה לפניהם את ספר התורה וקרא בו מפורש ובשום שכל את כל החוקים והמצוות הביטו בספר כבראי מלוטש וראו כמה חשך משחור תארם והבינו כמה גדולה פחיתותם ברוח, כי אין בלבם לא אהבת הבורא ולא יראת שמים. אותה שעה נפקחו עיניהם לראות, כי חל קלקול גמור בכלי־מלאכתם, הם כוחות הנפש וסגולות הרוח, אשר בהם יפעל האיש הישראלי גדולות לעשות חיל בקדושה, ועל כך געו בבכי גדול.

צריך לאהוב את ארץ־ישראל לשמה

שני שכנים חשוכי־בנים הלכו יחד אל צדיק גדול ובעל־מופת לקבל מפיו ברכה והבטחה, שה' יתברך יזכם בבנים־זכרים. נתן להם אותו צדיק את ברכתו להיפקד מקץ שנה

עיני לראות מה טובו אהלי תורה ומה נעמו דרכיה. מובטחני בבנך שעתיד הוא להרגיז את היצר הטוב על היצר הרע וסופו להיות למדן גדול, יהודי כשר וירא-שמים.

הַנְּמַשֵּׁל: אף אהבת ארץ-ישראל היתה תחילה קרובה יותר ללב האנשים הנמשכים אחרי הטובות המדומות למראה עינים כגון אחרי הפרי הטוב, אחרי האויר הצח וכל שאר הסגולות הטבעיות, שהנאה מהן לאדם. וזה שאומר המדרש: בעולם הזה היו הכל מתאווין להכנס לארץ ישראל מפני מעלותיה הארציות והחמודות החמריות, ודבר זה עצמו גרם להם לבוא לידי עוונות עד שגלו ממנה. אבל לעתיד לבוא יעקור השם יתברך את היצר הרע מלבנו ולא יהיה בנו לא חטא ולא עון ותשוקתנו לארץ תהיה על טהרת הקדושה ויקיים בנו "ונטעתים על אדמתם ולא ינתשו עוד". —

עתה. הילדים עודם רכים הם ושלל אין בלבם. ומניין לו לילד חשק לתלמוד תורה? בדרך הטבע אין חשק ללימודים. אלא מה? בן השכן מכיוון שרואה הוא ששכר תורה הם אגוזים ותפוחים וכל מיני ממתקים, הרימו משתדל להיות חרוץ בלימודים בשביל לבוא על שכרו. מכאן ראייה שבעל-תאווה הוא מטבעו. לא בתורה חשקה נפשו, כי אם בשכרה. בתפוחים ובאגוזים ובכל מיני מטעמים. כשיגדל ילך גם כן אחרי תאוותיו ויטה מדרך הישר, כי לא יהיה עוד נתון להשגחת הורים, הנותנים פרס בעד מעשים טובים. אך בנך מילדותו ניכר הוא, שאין לתאוות שליטה עליו. אי אפשר לפתותו ללימודים לא באגוזים ובתפוחים ולא בכל מיני ממתקים. כשיגדל יהיה היצר נתון ברשותו ולא הוא ברשות היצר. וכשיגדל תיפקתנה

המגיד מדובנא ומשלי

מאת י. פ. בן-חיה

צעיר לימים היה ר' יעקב קראנץ — שנולד בעיר זאטל שליד וילנא, מחוז ה"ליטוואקים" — כשהוזמן לעיירה מזריץ שבוואהלין לשמש בה "מגיד משרים". באותם הימים — סוף המאה ה"ח" — שימשה מזריץ מרכז חשוב של התנועה החסידית ופעל בה ה"רבי" רבי-השפעה ר' ודד-בר, שהיו מספרים עליו כי נתמנה על-ידי הבעל שם-טוב עצמו לשמש יורשו לאחר מותו. בחוגי החסידים רווחה הדעה שה"מגיד" ר' יעקב הוזמן למזריץ על-ידי ה"מתנגדים" שבה, כדי להוות משקל-כנגד ל"רבי" רבי-השפעה, שכן המגיד היה ידוע כתומך נלהב של הגאון מוילנא וכ"מתנגד" חריף.

שנים מעטות בלבד ישב ר' יעקב קראנץ במזריץ. הוא עבר לעיירה זילקוב שבגליציה, וממנה לדובנא, ואף כי לאחר שנים יצא את דובנא ושימש "מגיד" בערים ועיירות שונות, הרי בתפרסם דווקא כ"המגיד מדובנא".

✱

מספרים, כי פעם נשאל "המגיד" כיצד זה יכול הוא למשול משל בו במקום.

השיב על כך "המגיד" במשל:

"בעל אחוזה אחד שלח פעם את בנו העירה, לקסרקטין של צבא, ללמוד את מלאכת הקליעה למטרה. שהה הבן שנים רבות בקסרקטין, למד והתמחה במלאכה, עד שהצטיין בה. לימים יצא מן הקסרקטין לשוב לאחוזת אביו. בדרכו עבר

כבר לפני כיוכל שנים היתה התנועה החסידית בדובנא, כמו ביתר ערי אוקראינה, במצב של ירידה, אבל עדיין היתה לה השפעה בחוגים מסוימים, שהתרכזו בעיקר בבתי-המדרש ה"קלויזים" של החסידים, בהם אפשר היה למצוא קבוצות של בחורים וקנים יושבים בין מנחה למערב — שעה שהניחו לדף הגמרא או בהיותם נתונים בשקלא וטריא על דין כלשהו ב"שולחן ערוך" — ומספרים מעשיות על אבות החסידות, הבעש"ט ותלמידיו, ומתכוננים תוך כך לביקורו של ה"רבי", שהדיעה על בואו הקרוב לעיר הגיעה אליהם. כשהיית נכנס לבית-המדרש בשבת או בחג בשעות אחר-הצהרים, או בערב שמתת-תורה לפני ה"הקפות", מצאת את המקום הומה מקבוצות חסידים, שניגונייהם היו משרים עליך אורה מיוחדת, ואפילו לא לקחת חלק בשמחה, היתה אורה זאת אופפת אותך כולך. משהיית נצמד לחבורה זו או אחרת ומטה און, שותה בצמא את סיפורי המעשיות על ה"מופתים" והנפלאות של ראשוני ה"רביים", יכולת לשמוע גם על מעלליהם של ה"מתנגדים" בנסותם להוכיח את חוסר הממשות שבחסידות.

בבתי-מדרש ו"קלויזים" אלה יכולת לשמוע גם את משליו של המגיד מדובנא, שהיו נפוצים בין חובשי בתי-המדרש ועברו מפה לפה במשך דורות.

✱

שחי כל ימיו בכפר, ובא פעם העירה וראה מפתח לליביו אש. מצא המפתח חן בעיניו והחליט לקנותו מתנה לאשתו, שתשתמש בו ללבות את האש בתנור. בשובו לביתו נתן את המפתח לאשתו ואמר לה בשמחה: 'עתה יקל עליך להסיק את התנור בביתנך. למחר באה אליו אשתו בטרוניה: 'איזה מין מפתח הבאתי לי? אני נופחת ונופחת, ואין תוצאות'. ניגש היהודי לתנור וירא והנה הוא מלא פחמים, אולם ניצוץ של אש אין בו. צחק ואמר לאשתו: 'אש אפשר ללבות אם יש לפחות ניצוץ אחד; התנור אמנם מלא פחמים, אולם אין בו כל ניצוץ של אש...' כך גם אתה, הוסיף 'המגיד' בדברו אל האפי' קורס: 'כשיש בלב יהודי לפחות ניצוץ אחד של יהדות, אפשר ללבותו ולהפכו לאש להטות ואת האיש לבעל-תשובה. לא כן אצלך — לבך ריק ואין בו גם ניצוץ של יהדות, ומה תעזור, איפוא, עבודת הניפוח שלי?'

אם כי "המגיד" מדובנא היה בקיא גדול ומופלג בידעת התורה, הרי את דרשותיו היה דורש לפני הקהל בלשון פשוטה ומובנת לכל, וכששמע רב אחד משתמש בדרשתו בפלפולי תורה שאינם מובנים לקהל השומעים, המשיל עליו משל:

"מעשה בסוחר פיקח שהגיע לעיר גדולה. משנודע לו כי רבים העשירים בעיר, קם ופתח לו בית-עסק של יהלומים ואבני-חן, ויהיו לו קונים מרובים. לימים עזב הסוחר את העיר הגדולה והלך לגור בעיירה קטנה, ושם פתח לו חנות למימכר דברי-מאכל. משביקר אצלו פעם אחד מידידיו מהעיר הגדולה ומצאו בכך, אמר לו: 'וכי נאה לך, סוחר ביהלומים ואבני-חן, לסתור בדברי-מאכל וזוטות? השיב לו הסוחר: 'בעיר הגדולה רבים היו העשירים, והיו מבינים גם ביהלומים ואבני-חן; ואילו כאן, בעיירה הקטנה, מרבית האנשים פשוטים הם, אינם מבינים באבני-חן ואינם זקוקים להן. אשר צריכים להם בני העיירה הם הם דברי-מאכל וזוטות של בית.' כך גם הרב הלמדן החריף, הדורש בפני ציבור אנשים פשוטים שלא שנו ולא למדו. מה יבינו אלה בדברי חכמה?'

מרובים משלי "המגיד" מדובנא, והם גפוצים בין יהודים בכל רחבי תבל, ובהזכיר בפני איש את שם העיר דובנא — מיד יאמר: 'עירו של המגיד מדובנא'.

רק שמונה-עשרה שנה ישב ר' יעקב קראנץ בעיר דובנא, אולם שמו ינון לעד כ"מגיד מדובנא", ובכבודו יתכבדו כל בניה.

דרך כפר אחד, וירא והנה כותל אחד הבתים נקוב כולו מכדורי רובים, ומסביב לכל נקב מסומן מעגל קטן בגיר לבן. תמה הבחור על הקליעה המדויקת של היורה האלמוני וביקש מאנשי הכפר להביאו לפניו, ומה התפלא משהובא לפניו כפרי צעיר פשוט. 'אמור נא לי', פנה בן בעל-האחוזה אל הבחור הכפרי, 'היאך זה אתה מצליח לפגוע בדיוקנות כזו במרכז המעגל המסומן על הכותל?' השיב לו הכפרי: 'ומה פליאה יש כאן? תחילה אני יורה ופוגע בכותל, ואחר אני מסמן מעגל מסביב לנקב הכדור, וכך יוצא שפגעתי בדיוק במרכז המטרה!...'

"המגיד" היה נודד ועובר בערים ובעיירות של אוקראינה, ליטא ופולין, מופיע לפני העם כמוכיח-בשער, מטיף מוסר וקורא למעשים טובים ומשפיע על שומעיו שילכו בדרך הישר. הוא היה תובע לעזור לנצרכים ולתת צדקה לעניים, ובעיקר לתרום לפדיון שבויים, ועסק בעצמו באיסוף כספים למטרה זו, לשם כך היה מרבה לבקר בבתי הגבירים. מספרים שפעם שאלו אחד הגבירים: 'ר' יעקב, רואים אותך מבקר אצל הגבירים; מדוע אין רואים את הגבירים באים אליך?' השיב לו "המגיד" מניה וביה: "הקב"ה ברכני ונתן לי דעת, על כן יכול אני להבין שחסר לי כסף. מה שאין כן הגבירים — הקב"ה נתן להם כסף, אבל אין הם מבינים שחסרה להם דעת, על כן אינם באים אלי..."

נשאל פעם "המגיד": "למה מקבל אתה שכר עבור דרשותיך, בעוד שכוונתך העיקרית היא להוכיח וליסר את העם?" השיב לאמור: "גם הקב"ה אינו מיסר את עמו ישראל בחינם..."

ועוד שאלו את "המגיד": "מה טעם נוטה גביר לתת נדבה לעני עוור או פיסח, ואינו נותן לעני תלמיד-חכם?" השיב "המגיד": "הדבר פשוט בתכלית: אין הגביר יודע מה צופן לו גורלו, ואף הוא עלול ליהפך ביום מן הימים לבעל-מום; אולם בדבר אחד יכול הגביר להיות בטוח — לתלמיד-חכם לא יהפך לעולם..."

היו לו ל"מגיד" חסידים רבים שלא החמיצו הזדמנות לשמעו, אולם היו לו גם מתנגדים ואף שונאים, ובין האחרונים היו אפיקורסים רבים.

מספרים על אחד אפיקורס שפנה פעם אל "המגיד" ואמר לו: 'רבי, מספרים עליך שבמחז דבריך אתה מפיח רוח של חרטה בלבו של אדם, וכי רב כוחך להפוך אפיקורס גמור לבעל-תשובה. אנא, הראנינא כוחך ואהפך גם אני לבעל-תשובה.' השיב לו "המגיד" ואמר: "אמשול לך משל. מעשה ביהודי

המגיד מדובנא אמן המשל ומבשר הריאליזם

מאת רפאל מאהלר

בטלות אצלו בשישים בעתרת המשלים הלקוחים מן המציאות השוטפת ומן הנסיון. הודות לזה משקפות הדרשות של המגיד כאספקלריה את חיי היהודים בפולין וליטא בסוף המאה ה־19. השקפת־העולם של המגיד מדובנא היא השקפה של ירא־שמים מובהק. הנעוצה צדיין בשורשיה בתורת השניות של ימי הביניים: תכלית האדם היא לשמור על המצוות וללמוד את התורה, להגביר את היצר הטוב על היצר הרע כדי לזכות לחיי העולם הבא. התענוג האמיתי הוא התענוג הרוחני והשר־לימות של האדם היא שלימות הנפש, הנקנית בעבודת הבורא בלב ובאהבה. אולם המפליאים ביותר בדרשותיו הם דווקא נבטי הרעיונות על דבר יחס חיובי וריאליסטי לעולם העשייה, המבצבצים ויוצאים כבשורת התחדשות מתוך מסגרת תורת האדם הישנה־נושנה. המגיד, בן־דורם של מחוללי תנועת החסידות, שִׁקק אף הוא רוח האופטימיזם, וכמהם בטוח אף הוא בכל לבו בחסד הבורא הרוצה בטובת בריותיו. שלא כבעלי מוסר הקודמים לו, אין הוא מאיים על שומעיו ביסורי הגיהנום ואינו מפחידם בעונשים בידי שמים, אלא משדל אותם בדברים ומחזקם בבטחון ותקוה. כמהו כחסידים רחוק הוא המגיד מרוח הסגפנות של ימי הביניים, וכמהם פורץ אף הוא שלא מדעת את הפרצים הראשונים בחומת השניות המבטלת את העולם הזה ביטול גמור. אלא שהחסידים ניסו להתגבר על השניות על־ידי שקידשו את הגשמיות והעלו אותה למדרגת הרוחניות, ואילו שיטתו של המגיד מדובנא מיוסדת על ויתורים לדברים של "דרך ארץ" הנחוצים מפני "תיקון העולם", ושאי־אפשר בלעדיתם בעבודת הבורא. על הפסוק "היית אך שמח" (דברים ט"ו, ט"ו) דורש הוא: "וכן אדם אין באפשר לו לשמח כ־א כאשר ייטיב לבו בבשר ויין, לכן היתה המצוה להתענג על ה' בתענוגי המאכלים הערבים ולהקריב שלמי נדבה, אבל עיקר השמחה לשמוח בהתקרבות דודי לי ואני לו — — — כן מסביר והולך המגיד מודע "אין אנחנו מברכים על שום טובה שנתן, שנתן לי לחם — — — שנתן לנו מלבוש, רק על התורה הקדושה אשר נתן לנו תורת אמת — — — כי הנה כל אשר עינינו רואות בעולם גם כי נתונים הם בידינו — — — עכ"ז הלא מקובל אצלנו שאין לאדם להשתמש בהם ולקחת מהם, רק מה שהוא צריך".

¹ ר' הפרק "על דרכו של המגיד מדובנא במשל ומשנתו הסוציאלית", טורים 159—160 ואילך.

כשם שהגאון מוילנא ניסה להפיח רוח חיים בעצמות היבשות של ההלכה על־ידי חידוש שיטת הלימוד, כך היה אחד ממקור־רבו, המגיד מדובנא, כעין גילוי אחרון של כוח־יצירה בתחום הדרשנות המוסרית אחרי בלזתה מזקנה. המגיד מדובנא, ר' יעקב קראנץ (1740 — 1804), יליד ז'אטל שבסביבת וילנא, מלבד ששימש כ"דובר צדק ומגיד מישרים" במזריץ', ז'ולקבה, דובנא, חלם וזמושץ, שם נפטר, היה נודד ומשמיע את דרשותיו בקהילות רבות בפולין וליטא, ואף לגרמניה הגיע במסעיו. בפי העם ידוע היה סתם כ"מגיד מדובנא" על שם העיר שבה ישב שמתה־עשרה שנה, ושם זה נשאר לו לעולם לחיבה ולכבוד בתוך עמו. הסגולות המיוחדות של אמן מגידות זה, שחיבבו אותו על העם יתר על כל הדרשנים שקדמו לו ושבאו אחריו, היו טבועות גם בצורת דרשותיו וגם ברעיונותיהן. חן עצמיות לבבית חופף על דרשות המגיד והפרשן הזה, היושר הרוחני של טובי בעלי האגדה והמדרש מיסודם של התנאים והאמוראים, של רש"י ור' יהודה החסיד. שלא כדרש־נים בני דורו, שרעיונותיהם היו טבועים בערימות של פילפול וחדידה, היה המגיד מדובנא פשטן מפליא בדרושו והסברו. עם היותו למדן מובהק השט בים התלמוד והמדרשים, ועמקן המחשבה האמון עלי "חובות הלכות", "מורה הנבוכים", "העיקרים", "עקדת יצחק" ושאר ספרי חקירה ומוסר של ימי הביניים, היה מסביר את משנתו בלשון בני־אדם ובדברים היוצאים מן הלב ונכנסים אל הלב. מחונן בדמיון של פייטן ובכשרון עצום של הסתכלות ברחשי החיים, הלך אף בתור משל המשל בעקבות בעלי האגדה הקדמונים. אולם לעומת המשל שבאגדות התלמוד והמדרש, האליגורי בעיקרו, ולכן מצומצם לרוב בחסכון מלים לתמצית בלבד, הצריכה להסברת הנמשל, מסופר המשל של המגיד בנחת וברחבה כדרך המספר העממי המהנה את שומעיו — ונהנה אגב אורחא הוא עצמו — בכל פרטי סיפור המעשייה, השובה את דמיונם ולקחת את לבם. ואף כי בנדון זה קדמו למגיד ממשלי המשלים שבתורת החסידים, ויש שגם עלו עליו בדמיונם היוצר המרהיב את העין בשלל צבעיו, כגון הבעל־שם־טוב ונינו ר' נחמן מבראצ' לב, הרי סגולה מיוחדת נודעת למשלי הדרשן העממי, שרובם לקוחים מהוויות העולם, מחיי יום־יום השופעים ותוססים. גם ידיו של המגיד רב לו במשלים השגורים, בהם שכיחים הטי־פוסים של מלך ובך־מלך, שרים ובני־כפר, אך אלו האליגוריות

ישבע לחם. יותר ממנו העירוני, ועוד יותר הסוחרים הגדולים בהם רבתה הטיפשות מאד להרבות הן לסחור ממרחקים. בהם תמכו על מאמר הרמב"ם (בהקדמתו לסדר זרעים) "לולא המש" תגעים שאר העולם חרב", מסביר הולך המגיד את שיטתו הפסיכולוגית, שלפיה "כל דבר אשר השגחתו ושמירתו יותר כבדה, יותר יגדל חנו בעיני האדם על הדברים המצויים" — — — כגון "מרגליות ואבני חפץ". וכך מתבאר, שאנשים מוכנים (כדברי הרמב"ם, שם) "לעבור מדינות ורחוקות, לרדת באניה, לעבור ארחות ימים — — — להכניס עצמם בסכנת להביא ולמצוא אבנים טובות לסוחר בהם" — תאוות המותרות, "הדברים הבלתי מוכרחים", נטועה בלב האדם בחפץ הבורא "כי הקב"ה לא ברא דבר אחד לבטלה ורוצה בקיום כל חלקי המציאות בעבור סגולתם המיוחדת לכל נמצא בפ"ע". התאוה הזאת היא גם גורם הכרחי בהתפתחות הכלכלה, מכיון שהיא הממציאה עבודה לפועלים רבים: "וכל זה לצורך ישובו של עולם, שיהיו ההמונים מתפרנסים מהם בעבודתם להיות בעזרתם לעבוד עבודתם. ועוד יותר העוסקים בבנינים בונים חרבות למו היכלי עונג ועוסקים בגנות ופרדסים, אשר לולא זאת לא היו משיגים כמה אנשים המונים מחייתם ושפעתם"² — מוכח, שהסוחרים הגדולים שהמגיד היה מצוי בהוויתיהם עד כדי כך, ששימשו לו במשלו הנושא החביב ביותר, הישרו עליו גם מרוחם והשקפת-עולמם, עולם הקפיטאליזם הקומרציאלי.

כשם שהתאוה הטבעה באדם מביאה להתקדמות תדירה של הכלכלה והציביליזציה, כך נברא האדם בתשוקה לא-תדע-שבעה לעמוד בסדר החכמה, ובכוח התשוקה ההיא "יצעדו (הצדיקים) מעלה מעלה אל שלמות הנרצה מאתו ית' בלי הפסק לעולם" — אך כוח התאוה הוא אחד בין בנפש הצדיקים בין בנפש "הרש" עים המעתיקים הכוח ההוא להבלי העולם, אין קץ לתאוותם, כי הכוח ההוא ישמור חוקו... וזה הכלל... שהנפש אין לה שביעה לעולם". וכך דורש המגיד את הפסוק בקהלת י', א' "יקר מחכמה מכבוד סכלות מעט", אחר שהמשיל עליו משל קולע: "הקב"ה נתן מעט סכלות לבני-אדם, ובעבור זה נפשו משתוקקת יומם ולילה לעמוד על אשר יחסר לו ושע"י הוא חופש כל חדרי התורה אולי ימצא מה שלכו חפץ. מדי עיונו וחפישתו זוכה ומוצא דברים הרבה והם החכמות — — —" ("קול יעקב", דף קכ"ו—קכ"ז). אכן אין המגיד שולל את החכמות החיצוניות מעיקרן. בטוח הוא וסמוך ש"כל העוסק בתורה לשמה — — — סוף הכבוד לבוא, שמגליק לו רזי תורה וכל החכמות החיצוניות". לעומת זה לומד הוא את הפסוק "חכמות בתוך

אליו בהכרח להשלים מלאכתו הקודש שעליו ללמד וללמד לשמור ולעשות ולקיים. ומי שהוא נהנה מן העולם הזה ללא צורך, נהנה לחשבון ע"פ חשבון — — — לכן אין אנחנו מברכים על שום דבר שנתן כ"א על התורה" ("אהל יעקב", פרשת ראה, עמ' 77).

הניגוד שבין המגיד "המתנגד" ובין החסידות ביחס לשניות הוויות בעולם הזה, ועבודת הבורא מזה, בולט ביותר בשיטתו במידת הבטחון. החסידות, בעקבות המוניזם האידיאליסטי של השקפת-עולמה, משליטה את מידת הבטחון על כל מעשי האדם בשכבו ובקומו ומעלה את ערכה של מידה זו דווקא בענייני פרנסה. המגיד אף הוא שם את מידת הבטחון ביסוד תורתו על יראת שמים, אלא שבנטייתו לריאליזם מצמצם הוא את תפקידה הממשי בתחומים, שאינם נוגעים ברשות חיי הכלכלה. תורתו בעניין זה מבוססת על הסתכלות פסיכולוגית-סוציאלית ומשוכ-ללת בהשקפת התלמוד והרמב"ם על מעשי האדם שהם "צורך יישובו של עולם". לדעת המגיד, "אין הבטחון טבעי במטעי הנפש, אבל האדם בבחירתו הטובה יוכל לנטוע אותו על תלמי לבבו, והיה כן מחכמתו ית' להמציא אדם בעולם שלא יהיה מוטבע על הבטחון כי חפצו ית' היה על גמר השפע לגמור אותה ולהשלימה ע"י בני"א (בני-אדם) העושים בפועל ידיהם, כי הוא סוף מעשי השפע". ואם כי "כלי המעשה והאמצעים אל השפע מרובים ועודפים הרבה על מעשה האדם וחזקים ממנו כמו השמים הנותנים גשם יורה ומלקוש, הארץ תיתן שמנה, הבקר חורשות וכדומה מהדברים המוכרחים אל שפעת החיים, עכ"ז עיקר ושלמות העבודה הוא מן האדם, כי מבלעדי מלאכתו ועבודתו הארץ תשאה שממה". עבודת האדם היא היוצרת את הציביליזציה, או "יישובו של עולם" בלשון התלמוד, שהוא השלמה של מעשה בראשית. יצר העבודה אינו אמנם אלא יצר הרע, רוח "טיפשות" וחוסר בטחון בבורא עולם, אבל היצר הזה הוא משל למפיסטופלס ב"פאוסט" של גיתא, שאין תשוקתו אלא לרע, ואף-על-פי-כן הוא מבצע את הטוב. שהרי "אם היה הבטחון נפרע בנפש בטבע, היה האדם קץ בעבודתו ולא היה מייגע א"ע יגיעה כבדה אחרי דעתו כי הסיבות חלושות מלהביא לו טרפו מבלעדי הסכמת החונן העליון ית' — — — אדרבה, כל מה שרבה הטיפשות, "האיוולת" ו"הסכלות" של האדם ברדיפה אחר תענוגים ומותרות ושאר "הבלי העולם הזה", כן גדל הולך תפקידו בבניית הציביליזציה. מכאן גם חלוקת המעמדות הסוציאליים בדירוג לפי גודל יצרם בהשגת חפצם בעולם הזה: "כן תראה בהמתעמלים בהשגת העוה"ז כי האיש הכפרי הנה דעתו ומנהגו אינה רחוקה מן האמת, כי אינו מתאוה בלתי את אשר תשיג ידו לזון את ביתו ועובד אדמתו

² המובאות הן מ"ספר המידות", שער הבטחון, פרק רביעי, ומן "אהל יעקב" פרשת תזריע, עמ' 64.

עד ערב גם בלילה לא שכב לבו, רק יחשוב עניין מרמ איך ממרחק יביא לחמו — — — (שם, וילך, עמ' 120). בגולה גם השמחה במועד אינה שלמה, "כי אין לנו עתה שדה וחרם לשמחה באסיפת מעשינו מן השדה" (שם, פנחס, עמ' 11). המגיד חוזר ומשנן מדי פעם בפעם את האמת המרה, כי בגולה אין עם ישראל ניוון אלא מן השיריים של האומות, "כי טל השמים ומשמני הארץ לא לנו הם עתה כי אם להם, כי להם הארץ — — — להם נחלת שדה וחרם". ומה גם שהאומות בעצמן "חוטפין ושוסין זה מזה ומה נקה עוד מהם" — — — וזהו "תשיבנו אחור מני צר ומשנאינו שסו למ' (תהילים מ"ד), ולכאורה מהראוי לומר שסו לנו, אבל העניין הוא כך ונמתיק עפ"י משל לעני הגון שהלך על משתה בעה"ב אחד ומיד בבראו על פתח הבית והביט על מושב הקרואים ופעולתם חזר לאחוריו ושב לביתו, וירץ אחוריו בעה"ב וישאלהו לאמר, מה ראית כי לא רצית לשבת אל השולחן — — — אם מפני שלא היה לך מקום לשבת בראש הקרואים, והשיב לו העני, אדרבה, כבר הורגלתי לשבת בין העניים והשפלים — — — אבל בכאן ראיתי שהעליונים עצמם חוטפים ורומסים איש מנת רעהו ומה אקוה עוד, הלא בלי ספק לא ישאר לנו מאומה..." ("קול יעקב", מגילת איכה, דף צ"ט).

בגלות גם העושר אינו מובטח לבעליו, שהרי "גם חיינו תלויים מנגד ואין אנו בטוחים עליהם אף שעה אחת ומכ"ש ממוננו ורכושנו" — — — משל לאחד שבנה "בנין מפואר — — — במקום נהר גדול שהיה מכוסה בקרח נורא בעת החורף, והיה סבור שזהו קרקע עולם — — — וחם השמש ונמס הכפור והגלד וישקע כל הבנין..." (שם, דף ע"ה). אך הפרנסות בגלות, מלבד שאינן בגות קיימא, הן "לחם מגואל..." פשע מהאונאה והשגת גבול וכדומה וכל עמל האדם לפיהו ונפשו עליו תאבל, כי עסקיו וענייניו כולם המה לשכים בעי ניכסם ולצנינים בצדיכסם — — — ו"ש הנביא (הושע ד') — — — כי אין אמת כו' אלה וכחש כו' — — — כרובם כן חטאו לי, כל' לפי מרבית עשרם כן תרב חטאתם" ("אהל יעקב", וירא, עמ' 97). על הלחם הזה "המגואל ע"י השגת גבול וע"י גזל, שבוע תשקר ומאזני מרמה" ניבא יחזקאל (ד', י"ז): "ככה יאכלו בני ישראל את לחמם טמא בגויים" (שם, שלה, עמ' 74).

לפי מאמר התלמוד (ברכות י"ג) "צרות אחרונות משכחות הראשונות", מסביר המגיד בהבנתו הפסיכולוגית העמוקה את סיבת הדבר, שבני ישראל בגולה מתגעגעים על הגאולה בעיקר מחמת הצרות בארצות הפיזור: "שכל אדם לפי מעמדו והרגלו נחשב חסרוננו, כמו הרגיל תמיד בבשר ויין אם תכלכלהו לחם

תרונה" על "מי שהוא ריק מחכמת התורה ועוסק בחכמות חיצוניות" ("אהל יעקב", פרשת שמיני, דף כ"ב).

נצנוצי הריאליזם, המציינים את השקפת-עולמו של המגיד מדובנא, הם הצירים לעין גם בתפיסתו את רעיון הגאולה ושיבת-ציון. הרעיון הזה מושזר כחוט השני ברוב דרשותיו של המגיד, ואין הוא מניח כל הזדמנות, כגון פרשות יציאת מצרים, קרבנות, משכן, מתנות כהונה, ומכל-שכן פרשות התוכחה והב-טחות הגאולה בתורה, שלא להסביר באופן יסודי ומקיף את עניין הגלות ושיבת-ציון. אין ספק שבדומה לרוב מנהיגי הדור, בין במחנה המתנגדים בין במחנה החסידים, תקפו גם את הדרשן העממי כיסופי הגאולה ביתר עוז בעקבות מאורעות התקופה הסוערת. כמה מדרשותיו נכתבו בשנות חייו האחרונות³, כשנתעוררו בלב העם תקוות חדשות לגאולה קרובה לנוכח נצחון המהפכה במערב, וביחוד אחר שנפוצה הבשורה על תכנית בונאפרטה להתחדשות מדינת העם היהודי בארצו. אין צריך לומר, שהמגיד רואה את הגאולה כישועה מן השמים, שאינה תלויה בתשובה בלבד. אף הוא מרבה בשכחה של הגאולה כגאולה רוחנית, כאחרית הימים, כאשר "יחדש הקב"ה הנהגתו למעלה מן הטבע" ("אהל יעקב", במדבר, עמ' 17), והאיש מישראל יגיע ל"שלמות רוחני ונפשי" (שם, חתימת הספר, עמ' 124; "לעתידי ישמחנו ה' בתת לנו רוח זכה ודעת שלמה וחכמה אמיתית..." (שם, בלק, עמ' 100). אך גם אגב הבעת רעיונות האמונה המסורתית האלה, מגלה המגיד את לבו של מנהיג העם, הדואב על כל הצרות המוחשיות של הגלות והנורא את נפשו לתיקון כלכלי ומדיני של עמו בארץ מולדתו-מכורתו.

המגיד, שהעמיק להתבונן לכלכלת החברה האנושית הבנויה על העבודה, לא יכול להעלים עין מן המיבנה הרעוע של פרנסות היהודים בארצות הגולה. מגעגועיו לשיבת ציון נשמעת גם כמיהה עמוקה לחיים של עבודת אדמה, חרישה, זריעה וקצירה. אין הוא נלאה מלהשוות את חיי העם "מלפנים עת ישבנו בארצות החיים על אדמת הקודש איש תחת גפנו וכו'" ("אהל יעקב", וירא, עמ' 97) עם פרנסות הקלוקל בגלות. המצב התקין הוא כאשר "כל אחד מתפרנס מיגיעו, הגוף מתפרנס מעבודת האדמה אשר עובד בגופו — — — אבל כל זה היה בהיותנו על אדמתנו — — — לא כן עתה. שאין בידינו עסק ידוע לפרנסת הבית לא מן הגורן ולא מן היקב, לא מטל שמים ולא משמני הארץ, כ"א חרישת הלב מבוקר

³ השוה "אהל יעקב", פרשת נשא, הוצאת 1874. עמ' 21: "הדבר הנכבד הזה שמעתי בשם אדונינו הגר"א מוילנא נ"ע". הגאון מוילנא נפטר בחג הסוכות תקנ"ה (1797).

ימצאנה באחד מן השכנים, ויהי הוא בא אל שכן אחד וירא את התרנגולת עומדת ורגלה קשורה בכרעי המיטה. ויאמר לו הלא התרנגולת שלי היא, והאיש מתווכח עמו הלא שלי היא הן קניתי אותה אצל פלוני אלמוני. ויאמר לו המכיר הנה זה לך האות כי שלי היא, התר נא מעליה חרצובות מאסוריה מבין רגליה ותפתח הדלת לפניה ועיניך תחזינה כי מיד תעוף אל ביתי אל מקומה האמיתי. כן ממש התווכחות ישראל עם הקב"ה — — — כי אסורים ידינו במקומות פזורים זה לנו האות כי מדי יתיר ית' את חבלי נדחים הלא מיד נרדצה אחריו בששון ובשמחת לבב אל המקום אשר היה שם אהלנו בתחלה, והו' מי אלה כעב תעופינה וכיזנים אל ארובותיהם' (ישעיהו ס. ח') — — — ("אהל יעקב", תבוא, עמ' 100).

"בהשלמת טובת הכלל ישלם גם טובת הפרט ("אהל יעקב", וילך, עמ' 117), ורק בסולידריות של כל העם יורשע כל איש מישראל. "וזהו ממש בדמיון ליקוד אש שנפל בבית בין הבתים, שאם כל הבע"ב עוזבים את שלהם ועוזרים יחד לכבות את מוצא התבערה אז יצליחו, כי קל מהרה תשקע האש... לא כן אם כל א' עוסק לעצמו לפנות את ביתו מחפציו — — —". לכן "דימה אותנו דווקא לתולעת — אל תיראי תולעת יעקב' (ישעיהו מ"א, י"ד) — כי... התולעת שאם היא יחידה איננה כלום... "אם ח"ו מגמת כל אחד לעצמו זהו סיבה לאריכת הגלות ביותר" ("קול יעקב", מגילת איכה, דף צ"ד). במקום שכל איש מישראל יתפלל על נפשו, על מחייתו, עליו לבקש על גאולת העם, "על עיר החרבה והשוממה, על קודש הקדשים, על קיבוץ גלויות, על מלכות בית דוד"⁵. העם בגולה נדמה לחולה, ר"הסימן היותר קשה של החולה המורה על סכנתו ועל מכתו האנושה, כאשר החולה אינו מרגיש במכאובו ("אהל יעקב", וילך, עמ' 117). על אפסות המאמצים של העם להגיע אל המנוחה בגלות מושל המגיד את המשל הזה: "יתומים היה להם נחלה גדולה חדרים רבה, תחתים, שניים, שלישיים, והיה דר בה אחד במשכנתא והמה היו מתגוררים בית איש זר. לימים נפלה דליקה בעיר, התחילו להתאמץ בהצלת הבית שהיו מתגוררים בו. אמר להם חכם אחד: מה לכם לעמול על נחלת איש זר, איככה תעזבו כבודכם, איככה תשכחו כי עליכם לעמול בהצלת נחלת אבותיכם, כי נחלת עולם היא לכם" ("אהל יעקב", שלח, עמ' 74). לעומת קטנות המוחין של אלה "שאחר-ביום הפיזור לאמר כי רק על ידם (של העמים) תבוא אליהם

ומים הנה יחשב לו זאת ליסורים נגד הרגלו מאז, לא כן מי שמתפרנס כל ימיו בלחם ומים לא יחשב אצלו יסורין כ"א בהיותו רעב וצמא — — —", כך גם "סדר הגלות מהקל אל החמור ומדחי אל דחי, שבתחלה יהיה נחשב להם לגלות היותם בארץ לא להם ודי בזיון וקצף, אבל אחר שיורגלו בזה עד שלא ייחשב להם לצער או 'רעבדום' — — — ואחר שיורגלו גם בזה לבלתי התעצב עליו, אז 'ועינו אותם' — — —". אולם לאמיתו של דבר, מהות הגלות היא "מה שעזבנו את משכונתנו וישבנו על אדמת נכר"... ("קול יעקב", מגילת איכה, דף ע"ו); צרת הגלות היא מה שהאלוהים "הפריד בין הדבקים היינו בין ישראל ובין ארץ חמדה אשר מעולם היה זיווג נכבד זה לזה מיום ברא אלוהים ארץ ושמים". לפי מאמר "הילקוט" וברוח שיטתו של ר' יהודה הלוי, דורש המגיד את הפסוק "עמד וימחד ארץ" (חבקוק ג', ו') "כי הקב"ה מדד כל הארצות ומדד כל העמים ונתן מקום מושב אל כל עם ולשון, איש איש כפי חפץ לבבו וכפי טבע מזגו, כי כל מדינה מיוחדת בסגולתה ובתכונתה — — — והאומה הישראלית שקל ה' סגולתה ומזג תכונתה ויקר עניינה, כי היא מוצלחת רק לנכבדות לאמרות ה' אמרות טהורות, והמקום הנאות אל עניין נכבד זה אינו רק למעלה ראש בראש פנה בירושלים וכל גבולותיה מקום המוכשר לנבואה והשגת רוח"ק והשגת מצפוני התורה — — —" ("אהל יעקב", בחקותי, עמ' 159—160). ארץ-ישראל "היא מקום חיותנו חית נפש כמו המים, שהוא מקום מחיה לכל הנמצאים בו — — — ובצאתנו ממנה אין לנו עונש גדול מזה, כי אנחנו כדגים הנאחזים במצודה — — — וזאת היא הגדולה מכל הצרות המשיגות אותנו בגלות, מה שאנחנו מתגוררים על אדמה טמאה — — — וזהו — — — אם לא אעלה את ירושלים על ראש שמחתי יורה שהמראוי אף שיהיה לנו כל טוב ושובע שמחות מ"מ לא יקשיח לבנו מלזכור את ירושלים, כי באמת מה יקר לנו מיקר ירושלים ומה ישוה אליה" ("קול יעקב", מגילת איכה, דף פ"ג). עוד נמשלה ארץ-ישראל במשל המגיד "ממש כמו הבגד העשוי לאדם מיוחד ע"פ מידתו, ולא יוכשר לאחר אם לא כשיקלקלהו וישנהו למידתו לארכו ולרחבו"⁴ — — — וזהו שאמר המקונן: הביטה וראה את חרפתנו כי הנה נחלתנו נהפכה לזרים, כלום שקלקלו אותה מתפארתה הקדומה — — — " (שם, דף צ"ז). כך מסביר המגיד גם את כיסופי העם לשיבת ציון במשל עממי נוגע עד לב: "דמיון לאחד שנאבד לו תרנגולת והלך לבקש אותה אולי

⁵ בתוכחה זו מושפע המגיד בהחלט מן ר' יהודה הלוי, השווה "כזורי" מאמר שני, כ"ד: "ואין דיבורנו השתחוה להר קדשו והשתחוה להדום רגליו והמחזיר שכינתו לציון חולת זה אלא כצפזוף הורזיר והדומה לו, שאין אנחנו חושבים על מה שנאמר בזה וחולתו..."

⁴ המשל הזה מיוסד על המדרש (במדבר רבה, פרשה כ"ג): "יש אדם, שהוא נאה ולבושו כעור, הוא כעור ולבושו נאה, וישראל הם נאים לארץ והארץ נאה להם."

(ואתחנן דברים ד', ל'), נותן המגיד סימן היכר לתכלית היסורים של עם ישראל: "אם הקב"ה מייסר אותנו בעונש אחד — — — הכוונה בה — — — למרק עוונותינו — — — ולהצילנו על ידה מדינה של גיהנום, לא כן אם צרות רבות סבבנו — — — כולם נקבצו באו יחדו זה הוא אות ומפת. כי הקב"ה בא להעיר את לבבנו לבקש רחמים ולהשיבנו לירושלים — — — לקבץ נדחינו מארבע כנפות הארץ. ממש ע"ד אחד רודף אחרי עבדו שברח ממנו, אם יבוא עליו כנגדו ויאבה לתפוש בו ולעכב לו הדרך, הכי בעבור כן ילך וישוב לביתו, הלא חלקת השדה לפניו להטות על ימין או על שמאל, בלתי כאשר תבוא ותסובבנו מג' רוחותיו עד שלא יהיה דרך לנטות ימין ושמאל אז בהכרח יחזור למקומו. כך הקב"ה להכריח אותנו לשוב אל מקומנו הוא משלח עלינו צרות רבות ורעות מקיפות עלינו מכל עבר ומכל פינה — — — אז בהכרח ציון ישאלו דרך הנה פניהם" (ירמיהו ב', ה'). משל אחד של המגיד על הכרח המביא את העם לגעגועי שיבת ציון: "שר גדול אשר בנו חטא — — — ומפני ההכרח גירש אותו אביו אל ארץ למרחקים, ויען כי רחמי האב גדולים מאד על בנו באיזה פנים שיהיה היה האב שולח לו ביודעים ובלא-יודעים מתן בסתר כדי שלא ימות ברעב — — — והיה כי ארכו הימים והשר הולך בפנים זועפות כי נעצב אל בנו ולכתוב אליו שיבוא לביתו אין זה מדרך הכבוד, איך אחר מעשים מגונים שעשה לו בנו ילך עוד אביו ויפייס אותו, והיה הולך במר לבו ואכל חצי בשרו. ויקרב אליו א' מהשרים היושבים לפניו ויאמר לו אדוני — — — איעצך והנער יבוא מעצמו — הלא נפשי יודעת מאד כי פרנסת בנך בימים האלה ודאי רק מידך היא — — — כי מאין הוא חי. לכן — — — השב נא ידך אל חיקך ולא תשלח לו מהיום דבר של פרנסה, וכאשר לא ימצא את ידו בהכרח יכניע לבבו הערל ויבוא אליך ויפייס אותך להשיבו על שולחנך" ("אהל יעקב", ואתחנן, עמ' 22).

בהתאם למיטב מסורת העם, שהשתלשלה מחזונות הנביאים על דבר אחרית הימים, רואה גם המגיד מדובנא את הגאולה בימי המשית כגאולה שלימה, לאומית וסוציאלית כאחת. "כל ההנהגה הזאת" (היינו חלוקת העולם לעשירים ועניים) "אינה רק בעוה"ז כל עוד שהמנהיגים (מידת הדין ומידת הרחמים) יעריכו המאזנים זה לעומת זה. אמנם על העתיד הבטיח ואמר 'פדויי ה' ישובו ובאו ציון ברינה ושמחת עולם על ראשם, ששון ושמחה ישיגו ונסו יגון ואנחה' (ישעיהו ל"ה, י'; נ"א, י"א), כלומר שלא יהיה שלטון אל המדה"ד (המידת הדין) להעריך את הרע נגד הטוב, רק שלום ואמת ששון ושמחה מכל צד, וזה ונסו יגון ואנחה וזה לעומת זה לא יהיה עוד" ("אהל

מחיתם וכל פרנסת ביתם — — — ומה להם עוד אל נחלת ה' ארץ הקדושה, מה להם עוד אל ציון וירושלים" ('אהל יעקב', שלה, עמ' 71), מעורר המגיד את העם לגאון לאומי במשל נכנס אל הלב: "משל למלך שכעס על בנו וגרשו מביתו ומעירו, והנער הלך נודד ללחם עד כי מצד ההכרח הלך לדפוק על דלת איש פחות, אולי יהיה לו אצלו עכ"פ מקום ללון, ויקם לקולו והכניס אותו לביתו — — — שישרת אותו ולעבוד עבודתו. ויעברו עליו כמה שנים עד כי שכח עמו ובית אביו היה עושה מלאכת הכפרי כאילו הוא עבד עולה⁶ מלידה מבטן. לימים מת הכפרי והיה עובד את בנו, אבל בנו היה איש רע ובליעל והיה מעביד אותו בחומר ובלבנים ובכל עבודה קשה וגם לא נתן לו לחם חוקו כראוי, וימר לו מאד וישאל את נפשו למות. ובימים האלה נתגלגל על המלך כי נעצב על בנו כי לא שמע ממנו דבר זה כמה — — — ויטייעץ ללכת לתור את הארץ — — — וילך הלך ונסוע הוא ואחד מדעיו... ובכל מקום בואו ציוה להכריז בשוקים וברחובות לאמר: כל מי שיש לו שאלה מאת המלך, לבקש משפט איש על חברו או עבד על רבו, יבואו כולם לפני המלך — — — והוא יריב את ריבם — — — ויבוא גם בן המלך — — — לקבול על רבו — — — ולא הכיר את אביו — — — והי בראות המלך את בנו מחמדו — — — ויפול על צוארו וישקהו ויבכה במרירות לב ויאמר אליו: בני בני איך שכחת גאונך וגאווהך, איך שכחת אשר לך המלוכה ממתנת ובהיותך בביתי כמה שרים וסגנים השתחוו מול הדרך ותפארתך ועתה איך ירדת פלאים, ואת כל אלה שכחת ולא שאלת לך רק למצוא חן בעיני הכפרי להקל מעליו עול עבודתו ושיוסיף לך בפת בג' ("אהל יעקב", אמור, עמ' 115; בקצת שינוי נוסח — שם, עמ' 74).

אמנם הריאליזם הפסיכולוגי-סוציאלי עמד לו להמגיד מדובנא, שראה בעיניים פקוחות גם את הגורמים השלייליים המניעים את העם לזכור את מולדתו ולהיכסף לגאולה בציון. את הפסוק במגילת איכה: "גלתה יהודה מעוני — — — היא יושבה בגוים לא מצאה מנוח — — — דורש הוא על פי המדרש: "הא אם מצאה מנוח לא היתה חוזרת — — — הקב"ה — — — הגלנו מארצנו, וכאשר הורגלנו גם בזה ומצאנו מנוחה בין האומות, אזי הוסיף הקב"ה ליסרנו ביסורים ודלות וכל זה להעיר את לבנו — — —" ("קול יעקב", מגילת איכה, עמ' צ"ב). בהסבירו הבטחת התורה "בצר לך ומצאוך כל הדברים האלה באחרית הימים ושבת עד ה' אלהיך"

⁶ מסתבר שנפלה כאן טעות דפוס, וצ"ל "עבד עולה".

בבגדים בלואים, מלבושים ישנים; סוחר סחורות משי ודקמה וסוחר באבנים יקרות; סוחרים "נאמנים, ודעתם ורצונם לפרוע", וסוחרים אשר "דעתם שלא לנסוע עוד ללייפציג, שלא להתראות בפני הסוחר"; סוחר כחוק וכדין, וסוחר "שיצא עליו עלילה שעשה מסחר בסחורות פסולות"; "חנווני מוכר סחורה בחנות לאתדים", ורוכל "משולח" לסוחר גדול רנוסע עב סחורות למכור בעיירות; משרת הסוחר וכותב בחנות המסחר, מקבל שכר קצוב לשנה. הגלריה של העניים בסבב הדברים אינה מנומרת כזו של הסוחרים, אולם גם ביניהם יש קבצנים בריאים וקבצנים עוורים; קבצן המחזר על הפתחים בעירו, ו"עני שהיתה פרנסתו מעשיר ידוע"; "קבצן הולך מעיר לעיר לקבץ נדבות", ו"עניים הולכים בחבורה ונושאים עמהם מעט סחורה מה שדרך העניים לשאת, כמו ציצית ומזר זות". אם הרופא הוא לרוב טיפוס אליגורי, הרי מופיעים במשל כהויותם בעל-המלאכה, ביניהם "בעלי מלאכה יקרה" כנוקבי מרגליות וכדומה; קצב, נחתום וחייט "בא עם קנה-המידה" "ומודד ומתעסק" עם החתן לפני החתונה; בעל-מלאכה עומד ברשות עצמו ובעל-מלאכה "העובד בשביל בעל הבית הסוחר, והסוחר יהיה לחצאין"; מזגים, וסרורים; מלמד וריש-דוכנא, שדכן וחזן; בעל-עגלה ובעל-אכסניה. למלא את התמונה מציג הדרשן לפנינו בהומור היקר הגסוך על כמה ממשליו את הגנבים בתחבולותיהם המחוכמות וגם טיפוסים כגון "אחד שהיה מתפרנס מבשורות, היינו כאשר שמע על אחד שמרעה טובה היה הולך ובא להגיד לבעלים"; או כגון בטלנים בבית-המדרש, שהתקנאו במשרתים ומשולחים של סוחר לייפציג ודנציג על שקיבלו תוספת משכורתם אחר שביתה, "ויעשו גם הם בערמה ויתאספו כולם ובאו אצל הגביר והציעו לפניו התנצלות שיוסיף להם על דמי השבוע..."

הנה אחת הדוגמאות של הסתכלותו החודרת של המגיד מדובנא בחיים הכלכליים-הסוציאליים של זמנו, המשמשים לו חומר משלים לתורתו. על הפסוק בתורה "לא תאמץ את לבבך ולא תקפוץ את ירך מאחיך האביון" (דברים ט"ו, ז'), הוא מושל את המשל, בהקדימו את המאמר בפרקי אבות "יהי ביתך פתוח לרוחה ויהיו עניים בני ביתך": "עני מוכר פירות בשוק ומתפרנס מזה, אבל במקום דירתו אין הקונים מצויים, כי הוא שוכן באלוני מורד העיר בקצה המחנה; מה הוא עושה, הולך ועושה לו סוכה בין חנויות של העשירים אצל בית עשיר מוכר משקים ומאכלים, ורבים מצויים שם, ושמה יוכל גם הוא למכור מעט פירות שבידו, ובזאת העשיר אינו נותן משלו אל העני הזה כל מאומה רק בהניח לו לקבוע ישיבתו אצל ביתו, בזה הוא נותן לו מחייתו, ובהיפך, כאשר יעצור על ידו, גם כי לא

יעקב, ראה, עמ' 66). וכן הוא מבאר והולך בהמשך הדברים בדרך דימוי: "וכאשר נתבונן בשטח האדמה אשר אנחנו עליה, הלא היא ג"כ אינה שוה אבל יש בה מעלות ומורדות, יש בה הרים וגבעות, יש בה גיא ועמקים, והשכל מחייב כי מה שחסר פה נתוסף במקום אחר, ולעתיד נאמר (ישעיהו מ') 'כל גיא ינשא וכל הר וגבעה ישפלו ויהיה העולם שוה' " (שם, עמ' 67). ובכן שוויון סוציאלי גמור לא יתכן אלא לעתיד לבוא, ואילו עד לימי המשיח ינהג העולם כמנהגו ותתקיים החלוקה הסוציאלית לעשירים ועניים לפי פשוטו של הכתוב "כי לא יחדל אביון מקרב הארץ". הבעיה הסוציאלית, בעיית סיבת מציאות העוני בעולם וחובות החברה כלפי העניים, היא אחד הצירים שעליו סובבות הדרשות של המגיד, והוא מסבירה באותה השיטתיות שנודעה לדרשותיו על גאולת העם בציון. שני המעמדות שהמגיד השכיל להתבונן לארחות חייהם והם שמשים הנושא העיקרי למשלו, הסוחרים הגדולים מזה והעניים מזה, הם גם שני קטבים של השקפתו על החברה. אך בעת שבהשקפתו הכלכלית מגלה המגיד צד חיוב ברוח היומה הקפיטליסטית והאינדיבידואליזם הבורגני המיוחד למעמד הסוחרים הגדולים, הרי בגישתו לשאלת העוני שקוע הוא עדיין ראשו ורובו בתפיסה האורגאנית-הפיאודאלית של החברה ובתורת המוסר הדתי המסורתי על עניין הצדקה. גם בתורתו על דבר סדר העולם, שבו אלוהים "מפרנס את העניים על ידי העשיריים", גם בתביעתו צדקה ביד רחבה כדבר של חובה ולא חסד, נפגש המגיד מדובנא עם טובי המגידים החסידיים בני דורו; אלא שמקוריותו של הדרשן העממי המצוין נגלית גם כאן באמנות והסברה המופלאה המיוחדת לו, במשל הקולע והמלבב, שרק הוא ידע את סודו.

על דרכו של המגיד מדובנא במשל ומשנתו הסוציאלית 1. דרך המשל

בייחוד היה המגיד מצוי אצל ההווי של שני המעמדות העומדים משני קצות העם, הסוחרים מזה ובכורי הדלים, הקבצנים מזה, ואלה הסוחרים והעניים הם השכיחים ביותר כגיבורי משליו.

בין הסוחרים יש שנוסעים ללייפציג ביחידות או בשיירה, אלה המביאים סחורות על ידי משולחים; סוחר "בעל פאבריקים הרבה והרבה אנשים עומדים ועושים במלאכה", ואחד, אשר כל סחורותיו השיג מאת אומן ובעל-מלאכה; סוחר קונה סחורות במזומן וסוחר הקונה בהקפה; "סוחר גדול נוסע בעשרים עגלות טעונות משא לעיפה", וסוחר הנוסע ליריד וליות השוק. סוחר בגדים חדשים, וסוחר "אשר מסחרו

ומתוקים מדבש וגופת צופים, רק יהיו מוחשים במתיקותם, אך כל הבא אליהם בנפש טהורה ורוח נכון. לא כן אותו שכבר שבעה לה נפשו מן המרורים מן הבלי התאוות הרעות... וזהו שהקדים ואמר הוי אומרים לרע טוב ולטוב רע וכו', שמים מר למתוק וממילא המתוק הוא מר. וכבר המליצו רבותינו ז"ל במדרש (מובא בתוס' כתובות ק"ד א', בד"ה ל"א) אמר הקב"ה: עד שאתם מתפללים שיכנסו ד"ת (דברי תורה) בתוך מעיכם, בקשו שיצאו דברי הבליים מתוך מעיכם ממש כמ"ש ("אהל יעקב", ספר שמות, פרשת פקודי, הוצאת וארשה, 1873, עמ' 151—152).

2. "הפילוסופיה של העוני" במשנת המגיד

לדעת המגיד, המיוסדת על התלמוד והמדרש, יש "ב' טעמים על מציאות עניים בעולם", ושלא עשאהו האל "שהיו כולם עשירים": אחד, שהעניים דווקא נאמנים הם שיעבדו את האל הים בלב שלם (לפי מדרש רבה, משפטים ל"א, בפירוש תהילים ס"א, ח': "אם אעשה עולמי שוה, חסד ואמת פן יגזרוהו?"), והשני, כדי לזכות את העשירים במצוות הצדקה (לפי בבא בתרא, י', ע"א: "כדי שניצול אנו בהם מדינה של גיהנום", "אהל יעקב", בהר, עמ' 142). אמנם גם בדעה זו, שלפיה האלוהים "מפרנס את העניים על ידי העשירים", מגלה המגיד פנים בשיטה מקורית: האלוהים מפרנס את העניים ע"י העשירים "אם מדעתם ואם שלא מדעתם", באופנים שונים, ולא רק בדרך צדקה: "כי לו לבד נתכנו עלילות לגלול סיבות אל העשיר, או שיהיה מוכרח לקרוא את העני אל ביתו שיעזור אותו בכל מלאכת מעשה ועסק או שיאבד מן העשיר וימצא העני ועוד כדומה מן הסיבות אשר על ידו יהיה נמשך מעט שפע מיד העשיר אל העני" ("אהל יעקב", ראה, עמ' 66). תורה כלכלית פילאנטרופית מורה זו אינה משמשת למגיד אלא חיוזק מצוות הצדקה: העניים "בין כך ובין כך מתפרנסים רק על ידו" של העשיר, כי "לא יחדל אביון מקרב הארץ", פירוש "אנכי לא אעזבונו" — — — להיות נטוש ועזוב למות ברעב, כי אם לא יתפרנס ע"י מעשי צדקה, יתפרנס "ע"י עלילות וסיבות". שמעט מן העושר יתגלגל ליד העני. על כן מזהיר הכתוב "פתות תפתח את ידך לו" — — — נתון תתן, פירוש: "מבחירת לבבך הטוב תתן לו ובעצם ידך" — — — כי אם יתפרנס על ידך שלא מדעתך ובלא בחירתך וא"כ אין אתה מפסיד רק לעצמך, שלא ייחשב לך צדקה — — —" (שם).

גם את מאמר המדרש (מדרש רבה, משפטים, שם) על עונש הדלות הצפוי לעשיר שאינו תומך בעניים, מבאר המגיד לשיטתו על דבר שני טעמים של מציאות העוני בעולם. את

יטול משל העני ולא כלום, הוא חותך לו סרגסתו. הנמשל: כי העני סיבת פרנסתו ומזלו קשים מאד ושלולים ממנו, אבל העשיר מזלו טוב מן השמים לקבל שפע רצון, ואם יתגדב העשיר לתת אל העני לחם רעבוננו בכל שבוע, והעשיר אינו נותן משלו כל מאומה כי הקב"ה משפיע עליו גם חלק העני ואין זה כי אם שפרנסת העני עוברת על יד דרך ביתו — וזהו מאמר "הי ביתך פתוח לרוחה" כי מה איכפת לך, אם העני יהיה כלול בבני ביתך, וזהו "ויהיו עניים בני ביתך" ולך לא יחסר על ידיהם דבר. זהו 'לא תאמץ את לבבך ולא תקפוצ' את ידך'. כי אין בזה רק מה שתעבור פרנסת העני ע"י טהרת לבבך ועל ידי פתיחת ידך במה שתכניס גם אותו לתשבון צרכי ביתך ובהכרח ישפיעו לך יותר, שיספיק גם בעבורו, כמאמר (משלי, י"ח) 'מתן אדם ירחיב לך'.

המגיד, אמן המשל, ידע גם לצלול לתוך נצורות הפולקלור היהודי ולשור את המעשיות העממיות, מלאות פיקחות, בדיחה וסאטירה, רקמה אחת בדרשות מוסר. והרי משל מסוג זה, המדגים גם את כשרונו האפי: "משל לעני אחד שהיה לו קרוב עשיר גדול והעשיר היה צריך לעשות חתונה לבנו — — — העני הזה אמר בלבו הלא גם אנכי אהיה בקרא אל שולחן דודי, איך אכין א"ע לבלי לאכול בביתי מאומה — והיה יושב בתענית ב' ימים למען הרעיב א"ע ויוכל אח"כ להתעדן בדשן המטעמים הערבים. והי ביום השני לעת ערב ויתעלה מאד וישקף בעד חלון ביתו אם התחילו המשרתים ללכת אל הנגידים להזמין אל הסעודה, וירא את המשרתים כולם חלפו עברו לפני פתח ביתו ואותו עזבו. וימר לו מאד ויאמר לאשתו העניה כי תתן לפני לאכול מאשר אתה בבית, ותתן לפני לחם ובצלים וצנון הרבה וכדומה מן הדברים המרים והחמוצים, ולא היה פליט ושריד ביום רעבוננו, ואחר אכלו את כל אלה בא אליו משרתו של דודו לאמר הנה אדוני מבקש את פניך לבוא אליו על יום חתונתו ושמחת לבו. וילך במר נפשו ויהיה כי הסב אל השולחן נתנו תחילה דגים, ולא מצא טעם בדגים מאומה כמשפט להיות נפש שבעה תבוס גופת, ואח"כ הביאו אל השולחן צלי ורוטב, והי כי לקח אל פיו כף אחת רוטב בעודו חם הנה מבטנו יורישנו המרירות של הבצלים והצנון והיה מוטעם לו המאכל הנכבד הזה למר לחומץ, והיה אליו כמו שיער בנפשו וישב כן בכל סעודה ולא אכל מאומה מכל המאכלים הערבים האלה' — — — הנמשל: כי באמת הקב"ה הזמין אותנו אל תורה ומצוות כולם אהובים כולם נעימים

' אותו המשל עצמו מסופר בשם המגיד בשינוי הסיום כסאטירה על מגיד שגנב ממנו את לקוח. השווה א. שטיינמן, "כתבי המגיד מדובנא" כרך א', עמ' 383/4 (מזכר "סניה וביה", כ"א).

מלאים והעליונים יורדין ריקנין. אלא שהמדרש ממשיך את המשל על חילופי הגורל של העשירים והעניים, בחינת גלגל חור ("לא כל מי שהוא עשיר היום הוא עשיר למחר, ולא מי שהוא עני היום עני למחר"), ואילו המגיד מדובנא מסייע באותו המשל כדי להוכיח כי כל מה שהעשיר מתעשר יותר, הדל מתדלדל יותר. "כי עני והעשיר הלא שניהם געוהם בפלס ומאזני משפט זה לעומת זה, כי כפי העושר ששיג העשיר כן יעריכו הדלות על העני, וא"כ הלא הדין נותן אל העשיר שיספיק את הדל בימי עניו כדברי המשל הנזכר: שני בני אדם תלו עליהם בשני ראשי החבל אשר על הגלגל, אשר בשעה שימשוך אחד את החבל להעלות שלו מן הבור ראוי לחברו שסייע לו, יען בעת שהוא עוסק להעלות את שלו באותו עת הלא הוא עוסק גם כן בהורדת השני. הנמשל: מי שחומל על דל וסובל בצרת עניו ומספיק לו צרכו, הדין נותן שיהיה הוא העשיר ולשקול לו עשרו נגד דלותו של זה, אבל כאשר העשיר מעלים עיניו מן העני, למה ישא העני משא העוני בעבור העשיר, לכן מי שעשה לזה עשיר יכול לעשות אותו עני — וזהו כי יהיה בך אביון, ולא אמר כי יהיה לך וכו' — כי האביון הוא כמו נתח מנתחיו של העשיר, כי כפי המשקל אשר שקלו לו עשרו, שקלו לעומתו דלות העני".

מכיון שחלוקת השפע בעולם נמשלה למאזניים, בחינת "זה לעומת זה", נמצא גם המתענג במותרות, בדומה למרבה עושר, גחל את העניים: כי "כאשר העשיר מתעשר ומתגדל ומתעלה ומתענג בעשרו, מכריח הדין להכביד הדלות על העני" (שם, בהר, עמ' 142). גם ר' וולף מו"טומיר מתרעם על חיי מותרות והוא רואה אותם כגול ישיר של חלק העני המופקד בידי העשיר, ואף-על-פי-כן יש בהנמקתו של המגיד מדובנא יותר משום ריאליזם סוציאלי, והמשל המסביר יוכיח: "אם יתנו מאכלים על השולחן והמאכל יהיה מצומצם לפי היושבים סביב השולחן, אז אם אחד מהם ירבה לאכול אכילה גסה בע"כ יהיה הב' נשאר רעב" — "וא"כ מי האוסף לנפשו עושר וגדולה ודאי גוזל הוא את האחרים" — "וזהו אל תגזול אל דל כי גזילת העני וכו' והבך" (שם, קודשים, עמ' 93). בהבנה פסיכולוגית עמוקה מסביר המגיד את מנהג העשירים להזמין עניים לשמחה, שהוא בא כאילו להרגיע את מצפונם הרע: "ואפשר לומר כי בעבור זה נהגו בני אדם בעשותם שמחה על איזה טובה לשמח גם את אחרים, יען כי השמחה היא סיבה גורמת להעציב לב העניים הערוכים במשקל זה לעומת זה, וכאשר תתוסף לזה השמחה יתוסף לזה הצער והאבל, לכן הוא מחייב א"ע לשמח גם האחרים" — ממש בחינת ריקודי הקב"ה צנים בחתונה של הגביר ב"הדימוק" של אנסקי...

הכתוב "עני ורש נפגשו, ערשה כולם ה'" (משלי כ"ב, ב'), דורש המדרש: "ועני שפוט ידו ואין בעל הבית רוצה ליתן לו ערשה כולם ה', מי שעשה את זה עשיר הוא עתיד לעשותו עני, ומי שעשה את זה עני עתיד לעשותו עשיר". והמגיד מבאר ומוסיף: אם העשירים אינם מפרנסים את העניים, "אז לא שייך טעם זה" לקיום העוני, היינו לזכות את העשירים במצוות, אלא שייך טעם ראשון "שאין העולם יכול להתקיים בלא עניים". אולם במקרה זה "אין זה מוכרח להיות עני ולא זה עשיר, כי גם אם יהיה להיפך, יכול העולם להתקיים — — ("אהל יעקב", שם).

בעקבות שיטתו זו מסביר ומשנן המגיד את תורת האלשיך, כי "העשיר אינו נותן משלו כל מאומה, כי הקב"ה משפיע אליו גם חלק העני, ואין זה כ"א שפרנסת העני עוברת על יד דרך ביתו" ("אהל יעקב", ראה, עמ' 68; והשווה לעיל משל העני מוכר פירות שעשה לו "סוכה בין התנויות של העשירים"). גם בנידון זה נמשלו ההבדלים הסוציאליים כפני האדמה, ש"יש בה הרים וגבעות — — — גיא ועמקים", "כי מה שחסר פה נתוסף במקום אחר" — — — "כן וכן ישפוט השכל כי מה שחסר מן העניים מכדי סיפוקם נתוסף אל העשירים, כי לתת להעשיר מה שאין צורך בו חלילה להקב"ה מעשות פעולה בטלה אם לא, שאין אל העשיר רק מה שנחסר מן העני. משל "בחלום פרעה שראה כי הפרות הרעות בלעו את היפות. וההוראה כי השפע הנתוספת בשבע שני השובע הוא מה שנחסר בשבע שני הרעב, לכן צוה לעשות קמצים להשאיר המותר בעבור השנים של הרעב". מעשה הצדקה איננו ממלא אלא צדק, פשוטו כמשמעו, שהעשיר נותן לעני את חלקו, "וזהו ממש מאמר כי יהיה בך אביון, ר"ל שיהיה חלק הנחסר ממנו מיותר אצלך ולכן מחייב העשיר לשאת במשא העני ולפרנסו כי משלו יתן לו" ("אהל יעקב", ראה, עמ' 68); "העני יש לו כמעט מן הדין על העשיר שיפרנס אותו" (שם, עמ' 68). לשם ראייה נוספת, מוציא המגיד מידי פשוטו אף את הפסוק, המשמש מקדמונים יסוד לצידוק העוני בעולם: "כי לא יחדל אביון מקרב הארץ, ר"ל לא מנעתי את האביון שלא לתת לו חלקו בארץ" — — — "הקב"ה מצוה את העשיר, הממשיך ברכה לעצמו, שיאציל מברכתו לתת אל העני חלקו" (שם, עמ' 73—74).

מתורה זו, לפיה החלק "המיותר" ביד העשיר אינו אלא חלק העניים שהופקד בידי, מסיק המגיד גם את המסקנות על התלות המוחלטת שבין עושר העשירים ודלות העניים. כבר במדרש (שמות רבה, שם) מצוי המשל, שהעולם דומה מבחינה סוציאלית לגלגל שבגינה, כלי חרס שבו התחתונים עולים

תבואתו אשרש. הנמשל — וקרא עליך אל ה' כי אתה תדרוש ממנו שיקרא ויתפלל בעבורך אל ה', לא זאת לבד שלא יעורר רחמים, כי אם גם 'והיה בך חטא', כי כאשר יעלה זכרון העני לפני ית' עני ומרורו ואתה מונע חסד ממנו עוד יותר יתגבר המד"הד (המידת הדין) — — — " (שם, עמ' 69—70).

אחת המרגליות של הפולקלור היהודי בתחום הסאטירה הסוציאלית הוא המשל שהמגיד מסתייע בו כדי להסביר את הפסוק וכי "ימוד אחיד עמך..." (ויקרא, בהר, כ"ה, ל"ה). המגיד מביא את הפסוק במשלי (י"ט, י"ז) שהמדרש מסמיכו לזה: "מלוה ה' חונן דל וגמולו ישלם לו", ואחר שהוא מקדים עוד את הפסוק בישעיהו (נ"ח, י"ג—י"ד): "וקראת לשבת עונג לקדוש ה' מכובד — — — אז תתענג על ה' — — —", הוא מושל את המשל: "משל לעשיר גדול שהיו לו ב' בנים במר חקים, אחד היה עשיר וא' עני, והאחים האלה לא ראו את פני אביהם זה רבות בשנים. פעם באה אגרת מאת אביהם הגביר כי הבן זקונים אשר לו הגיע עתו עת דודים לזאת תשאלנו נפשו להתעלס באהבים גם עם יתר בניו ביום חתונתו וביום שמחת לבו, וכתב האגרת אל בנו העשיר איך הוא מבקש מאד שיבוא הוא גם אחיו אל החתונה ולא יחוס על ההוצאה הגדולה שיעשה כי כל ההוצאות שיעשה בעבור כבוד אביו ישלם לו את הכל במיטב כספו. והבן העשיר הזה כאשר השיג האגרת הזאת מאת אביו הלך מהרה אל החנות ולקח הרבה סחורות יקרות ויעש לו בגדים מפוארים לאשתו ולבניו והכין א"ע לנסוע, ובטרם עלה המרכבה הזכיר א"ע ואמר קראו לי מהרה את אחי שאני צריך לו מאד. ויקראו אותו בחפזון וזה העני קורא ושואל מה רצונך, ויאמר לו מה זה תשאל, עלה אלי אל המרכבה ויעל וישב ויסעו. והי בקרוב המרכבה הזאת אל עיר מחוז חפצם, והקול נשמע בבית אביהם כי בניו וכלותיו גוסעים ובאים, וילכו המחותנים עם הכ"ז (הכל"זמר) כנגדם לקבל פניהם בשמחה וירד מן המרכבה העשיר ההוא מלובש בגדי הוד והדר והמחותנים שואלים עליו מי הוא, ויאמרו הלא זה הוא בנו של הגביר, אח"כ הלך אחריו עני אחד קרוע ערום ויחף, וישאלו עליו ויאמרו גם זה יושב בעיר מגורי אחיו, כי אחים הם, והמה מחשים ומניעים ראש. ויבואו הביתה והמגן ינגן ויעשו החופה וישמחו מאד, והי כי עובר ב' וג' שבועות, ויאמר העשיר אל אביו הגביר, אבי יקירי הנה עשיתי ככל מצוותך אשר צוית עלי לבוא לשמוח אתנו ואתה הלא ידעת כי איש מסחר אנכי איככה אשכח מסחרי זה חודש ימים. ויאמר לו אביו עשה כטוב בעיניך בני יקירי ומי מוחה בידך, תוכל לנסוע לשלום לביתך. והוא שמע דברי אביו וכמו

ידע גם המגיד, המיטיב להסתכל בארחות החיים של הגביר, שהללו לא די שאינם מקיימים את מצוות הצדקה כהלכתה, להעניק לעני "את חלקך", לתת לו את "שלו", אלא שהם משתמשים בכל תואנה, כגון עסקים רעים, כדי לקמץ בנדבות או למנוע מן העני כל תמיכה. על זה מושל המגיד אחד המשלים הסאטיריים שלו הקולעים ביותר: "משל לעשיר שהיה עושה מסחר במים רבים והיה מהלך בספינה טעונה סחורות הרבה, והיה עמו גם ספרים ללמוד שיעור הקבוע לו בכל יום גם טלית ותפילין וכדומה מהדברים. פעם יצא רוח סערה והנה ראו כי הספינה כבר שוקעת בים יותר מדי, ויקרא אליו רב החובל ואמר מהר נא להקל משא הספינה ואל תחוס עינך על סחורתך והטל אל הים ממה שיגיע לידך, כי לולא כן הן גורענו אבדנו. ויחרד הסוחר מאד וימהר ויקח את הטלית ותפילין וכל הספרים וישא אותם והטיל אל הים — — — הנמשל: כי צרכי האדם מרובים מאד, ומה שהוא צריך להוציא במשך חדשי השנה עולה לסך גדול כמה אלפים מה שהוא מבזבז על עצמו ועל אשתו ובניו למאכל ומשקה ומלבושים ותכשיטים, גם מעט מן המעט מה שהוא נותן אל עניים, אבל במה נחשב הוא נגד הסך העצום שהוא מבזבז על ב"ב ודרך האי שבראותו שאין השעה משחקת לו אשר היה מהראוי להמעיט ולקמץ בהוצאות ביתו שלא לפזר כ"כ בדברים שלא לצורך וירוח לו, והוא לא כן יעשה רק תיכף ירעה עינך באחיד האביון להחזילו מכל וכל..."

את המשך אותו הפסוק (דברים ט"ו, ט') "וקרא עליך אל ה' והיה בך חטא", מסביר המגיד במשל מהותיות בני דורו; כתוב "וקרא" ולא כתוב "וצעק", "כי הנה ידענו, אשר כל תפילות העשירים מתקבלות רק ע"י העניים — — — ע"ד עשיר השיא את בתו לבחור מופלג ממשפחה מפוארה, ולא היה מפרנסו כראוי לא במאכל שולחנו ולא בבגדים חשובים והיה סובל ממנו מרעין בישין והנער היה כמחריש ומתאפק. והי כי הקיפו הימים היה עליו משפט גדול עם שר העיר השר ביקש להומו ולאבדו ולא מצא מי שישתדל בעדו לבקש על נפשו מאת השר כי אם דודו או בן דודו של חתנו, וישלח את חתנו אל בית גואלו וקורבו שיבקש אותו על הדבר הזה לעשות למענו. וילך הנער אל קרובו להמליץ בעד חתנו. והי כבוא הנער אל בית דודו וראהו דודו כי הוא ככה דל פניו רעים, חשך משחור תארו הוא ערום ויחף, ויאמר לו מדוע אתה ככה דל בני. ויענו העומדים לפניו אין זה כ"א מרוע לב חתנו האכזר כי עינו רעה בו. והי כשמעו הדברים האלה וישמע ג"כ כי שלח את חתנו שיבקש מי שישתדל עליו אצל השר, חרה אפו מאד ואמר עתה תראה מה אשר אעשה לו, כי שמיר ושית יהיה וכל

רוח עצור בעצמותיו על רוב ההוצאה אשר הוציא ואביו הבטיחו לשלם לו את הכל שבעתיים, ועתה הוא רואה את פני אביו כי הוא מתעלם מזה וההכרה אכף עליו לשום לדרך פעמיו לשוב לביתו. ויאמר בלבו מה זה אני מחריש ומתאפק כבר אני מוכרח להיות תובע בפה, ויבוא לפני אביו והציע לפניו חשבון ערוך על כל ההוצאה הגדולה אשר עשה, כך וכך עולה סך הבגדים אשר עשה לו, כך וכך הבגדים אשר עשה לאשתו ולבניו, כך וכך על הוצאות הדרך. ויאמר לו אביו, עשית לך בגדים תבלה אותם ותתחדש בבגדים אחרים חדשים שתעשה לך. ויאמר לאביו, אבל אתה הבטחת אותי אשר כל ההוצאה אשר אעשה יהיה על חשבונך. ויאמר אליו לא תשקר בני, כי שקר הדבר הזה. והוא הוציא מחיקו המכתב שהיה לו בכ"י אביו והציע המכתב לפניו ^{לראות} לאמר ראה אבי כי האמת אתי. ויאמר לו אביו קרא נא בפניך את דברי המכתב, והוא קורא לפניו כי כתוב בו כל הוצאות אשר תעשה לכבודי אשלם לך את הכל. עתה ראה בני אם היית עושה באמת לכבודי איך לא זכרת ואיך לא חסת על כבודי כי לקחת עמך אחיך העני ערום ויחף לבוש קרעים ובלויי סחבות ולא זכרת להלביש גם אותו שיהיה לי לכבוד ולמשיב נפש, עתה ראה כי כל מה שעשית וכל הפיזור הגדול אשר הוצאת הכל היה למענך, ומה זה תדרוש ממני? הנמשל: כי הקב"ה כביכול כתב ג"כ אגרת ערוכה אל האדם כל הוצאות שיעשה למען כבודו ית' בעונג השבת ויר"ט הכל ישלם לו — — — ואיכפה יכנוס הוא ליום השבת מקושט מהדר ויאכל למעדנים ואחיו העני ישב כמתאבל ויאכל זרעונים — — — וזהו מתק מאמר מלווה ד' מי הוא המלווה לה' חונן דל הוא פועל אשר גם גמולו ישלם לו גם מחיר ההוצאה

שהוציא על עצמו ג"כ ישלם לו — — — ("אהל יעקב", בהר, עמ' 139—140).

הצדקה היא נתינה לעני מה שמגיע לו, ממילא מזהיר המגיד — "לא שיצטרך להתעורר ע"י צער העני, כעניין מאמר (משלי ל"א) 'כפה פרשה לעני וכו', לא להמתין שהעני יפרדש כפיו לבקש לחמו — וכמ"ש החסיד ז"ל (ב"חובות הלבבות") בכוונת החומל על העני לדחות הצער מעל עצמו, לדחות הכאב שמצאו ע"י ראותו בצרת נפש העני ואז הוא כפודה את עצמו מצער גדול עם צער קטן, ואז אינו רק כמשרת אצל רצון לבו כמו המכה את אחד בעת כעסו שהוא משרת אצל הכעס..." ("אהל יעקב", ראה, עמ' 75). כן דורש המגיד את הפסוק "כי ימוך אחיך והחזקת בו וחי עמך": "פי' כאשר תראה אותו מטה ידו ועדיין לא נפל, לא תאמר אמתין עד שלא יהיה לו שום מעמד — — — כ"א בטרם יפול הנופל תקום אתה ותעזר והו' לכוונתו, שיוכל להשאר על מעמדו. — — — ויש 'החזקת בו' אין עליך רק לחזק אותו מעט וחי אחיך עמך, היינו כי גם כוחו יעמוד בהשתתפות עם כוחך וסמיכתך אותו" (שם, עמ' 74). משנתו הסוציאלית של המגיד מדובנא דומה בעיקרה לזו של מגידי החסידות, ביחוד של ר' בנימין מזאלוויץ. אך יש בדרשות המגידים החסידים, מפאת הצורה והתוכן, מה שאין בדרשותיו של המגיד המתנגד, המפליאות במשליהן: המחאה הסוציאלית המפורשת והחריפה, התוכחה הקשה כלפי הרבנים וראשי הקה"ל לות המועלים בתפקידם. ואין זה תימה: בניגוד לחסידים אין המגיד—מדובנא דובר שום אופוזיציה בקהילות ואינו שואף לשינוי משטרן. לפיכך אינו מוכיח אלא מטיף, אינו מוקיע אלא משדל בדברים, אינו מוחה אלא מסביר.